G A A S T E R L A N D

Sociaal-economische schets van het ruilverkavelingsgebied

L 4
158

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT
ONTVANGEN
5 JUL
BIBLIOTHEEK

Nota No. 158

Afdeling Streekonderzoek

Mei 1961

63-338
308 (82
333 51 (82
opr

INHOUDSOPGAVE

		Blz.
INLEIDING		5
HOOFDSTUK I	ASPECTEN VAN DE ECONOMISCHE STRUCTUUR	7
HOOFDSTUK II	ASPECTEN VAN DE AGRARISCH-ECONOMISCHE STRUCTUUR	13
	§ 1. Hoofd- en nevenberoepen van de grondgebruikers	13
	§ 2. De bedrijfsgroottestructuur	13
	§ 3. Pacht/eigendom-verhoudingen	16
	§ 4. Cultuurtechnische situatie	17
	§ 5. Gebouwen en openbare nutsvoorzieningen	19
HOOFDSTUK III	DE LANDBOUWBEDRIJVEN	21
	§ 1. Produktieplan	21
	§ 2. Bedrijfsvoering	22
	§ 3. Arbeidsbezetting en arbeidsvoorziening	27
HOOFDSTUK IV	AGRARISCH-SOCIALE ASPECTEN	31
	§ 1. Leeftijdsopbouw	31
	§ 2. Landbouwonderwijs en -organisaties	31
	§ 3. Verhouding van het aantal vrijkomende bedrijven tot het aantal potentiële opvolgers	32
	§ 4. De kleine dorpen	33
LIJST VAN BIJLAGEN		35

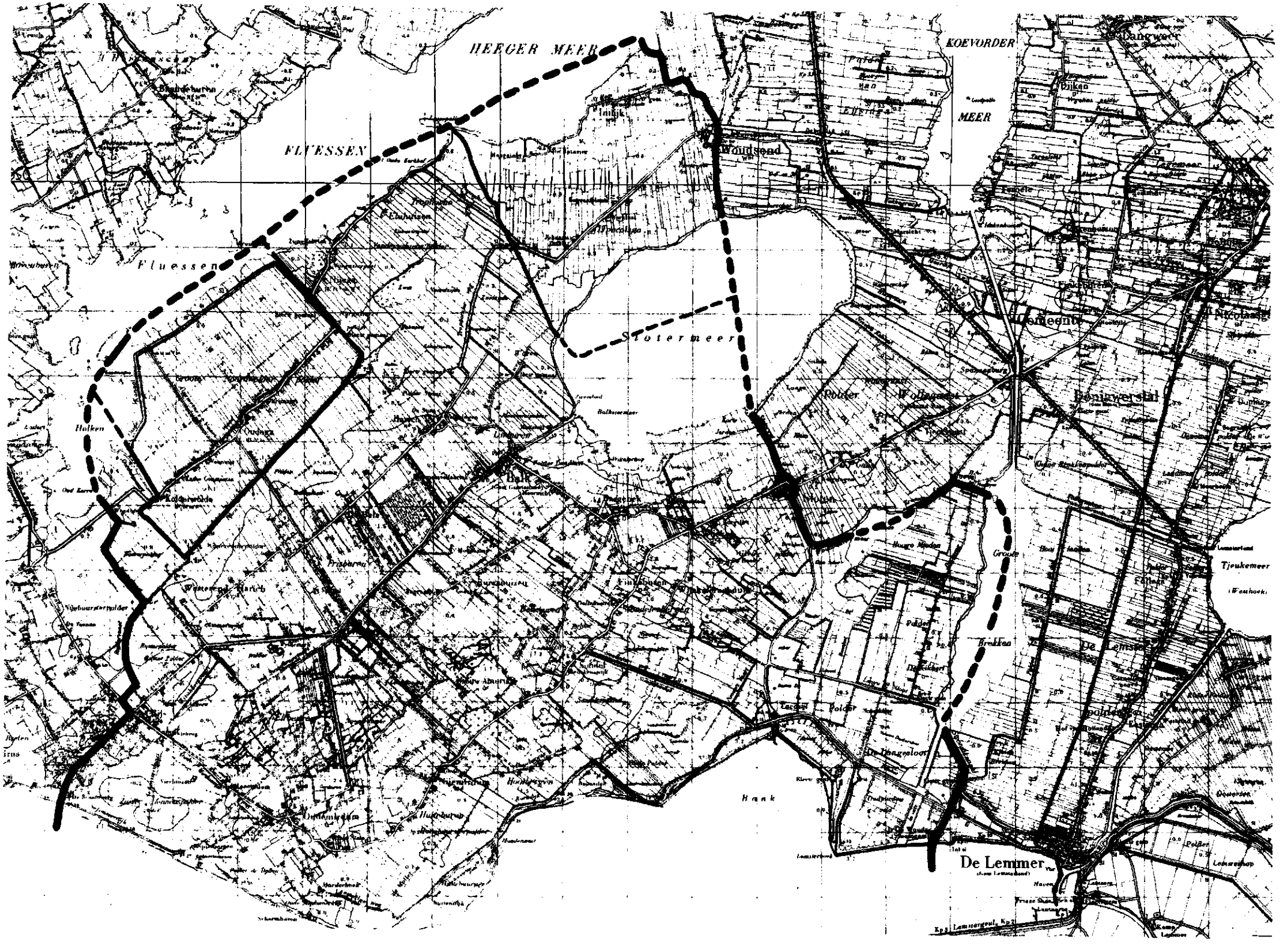
HEEGER MEER
KOEVORDER
MEER
FLUESSEN
Fluessen
Woudsend
Stotermeer
Polder
Wolinsoot
Bonnewerstal
Tjeukemeer
De Lemmer
Bank
Bolsward
Hilaard
Hemelumer
Oldeboorn
Kollerwolde
Hoek
Bijlen
Dangwer
Nicolaas
Gaastmeer
Lemmerland
Lemmerschop

INLEIDING

Het ruilverkavelingsgebied Gaasterland is een aparte streek in het Friese veenweidegebied. Het landschap wijkt sterk af van de omgeving. Het centrum van het blok bestaat uit een uitloper van de zandrug in oostelijk Friesland. Aan beide zijden helt dit gebied af; het noordelijk deel van het blok wordt gevormd door een veengebied met een meer of minder dik kleidek. De woonkernen zijn ontstaan op de hoge gronden. Hier bevinden zich ook enige boscomplexen.

Het ruilverkavelingsblok wordt voor een groot deel door water omringd, het ligt tussen de Fluessen en het Heegermeer in het noorden en het IJselmeer in het zuiden. Ook aan de oostgrens liggen enige meren, het Slotermeer, het Brandemeer en de Grote Brekken. Het blok omvat het grootste gedeelte van de gemeente Gaasterland, uitgezonderd Mirns en omgeving en verder kleinere delen van de gemeenten Hemelumer Oldeferd, Wymbritseradeel, Sloten en Lemsterland.

De sociaal-economische schets van dit gebied is gebaseerd op bestaand statistisch materiaal, in hoofdzaak ontleend aan de landbouwtelling mei 1960 van het C.B.S. Van deze telling zijn de gegevens per bedrijf verwerkt, waarbij is uitgegaan van alle bedrijven waarvan de gebouwen binnen de blokgrenzen staan. Voor zover bij deze bedrijven gronden in gebruik zijn die buiten het blok liggen, zijn deze meegeteld. Daar staat tegenover, dat gronden binnen het blok in gebruik bij uitwonenden, buiten beschouwing moesten blijven. Ook zijn gegevens gebruikt uit andere landbouwtellingen en uit de volks- en beroepstelling 1947 en de woningtelling 1956. Het is niet mogelijk deze gegevens per bedrijf te verwerken, hiervoor moet met gemeentelijke overzichten worden volstaan.

Voor de statistische verwerking is het blok in drie gebieden verdeeld namelijk:

1. Gaasterland
2. Oudega (Grote Noordwolder Polder)
3. Woudsend (het gedeelte van Wymbritseradeel binnen het blok).

Deze drie gebieden vertonen in bodemkundig opzicht en agrarisch-structureel een aantal verschillen. Bovendien staat op dit moment nog niet vast of Oudega en Woudsend in het definitieve ruilverkavelingsplan zullen worden opgenomen. De grenzen van de drie gebieden en de blokbegrenzing zijn op nevenstaande kaart aangegeven.

Het Economisch Technologisch Instituut voor Friesland heeft in 1947 een rapport over de gemeente Gaasterland uitgebracht en in 1959 een over Zuidwest-Friesland. Behalve van deze rapporten is bij deze schets gebruik gemaakt van een recente "Beschrijving van rayon II van het Landbouwconsulentschap Sneek". De grenzen van dit rayon komen grotendeels overeen met die van het ruilverkavelingsblok, alleen de gedeelten van Wymbritseradeel en Lemsterland vallen erbuiten.

HOOFDSTUK I

ASPECTEN VAN DE ECONOMISCHE STRUCTUUR

De gegevens voor dit hoofdstuk zijn grotendeels ontleend aan de volks- en beroepstelling 1947 en de woningtelling 1956. Deze gegevens zijn alleen per gemeente beschikbaar. Waar in dit hoofdstuk over Gaasterland gesproken wordt, is de gemeente bedoeld. Het ruilverkavelingsblok valt echter grotendeels samen met de gemeente.

Het aantal inwoners is in Gaasterland toegenomen van 5294 in 1880 tot 7005 in 1959, dat is een groei van 32% (zie grafiek 1). In dezelfde periode is de bevolking van Nederland ongeveer verdrievoudigd, waarmee de weinig spectaculaire groei van Gaasterland wel is getekend. Overigens is de groei van Gaasterland vergeleken met omliggende gemeenten nog niet eens zo gering. Bij de provincie Friesland blijft de gemeente slechts weinig achter (zie bijlage 1). De belangrijkste oorzaak hiervan is, dat er in het gebied een tekort aan werkgelegenheid bestaat. Door de mechanisatie in de landbouw vermindert de werkgelegenheid nog sterker. En ook op niet-agrarisch gebied zijn er in de streek weinig mogelijkheden. Dit alles heeft tot gevolg, dat jaarlijks velen, vooral jongeren, hun geluk elders gaan beproeven. De trekpleisters voor deze migranten zijn binnen Friesland vooral Leeuwarden en Sneek en na 1953 ook oostelijk Friesland (Drachten). Ook zoeken velen het buiten de provincie, waarbij de grote steden in het westen en Twente genoemd kunnen worden. Door het vertrek van vooral jeugdige personen heeft de bevolking een onevenwichtige leeftijdsopbouw gekregen (grafiek 2).

Grafiek 2

LEEFTIJDSOPBOUW VAN DE BEVOLKING OP 31 DECEMBER 1959

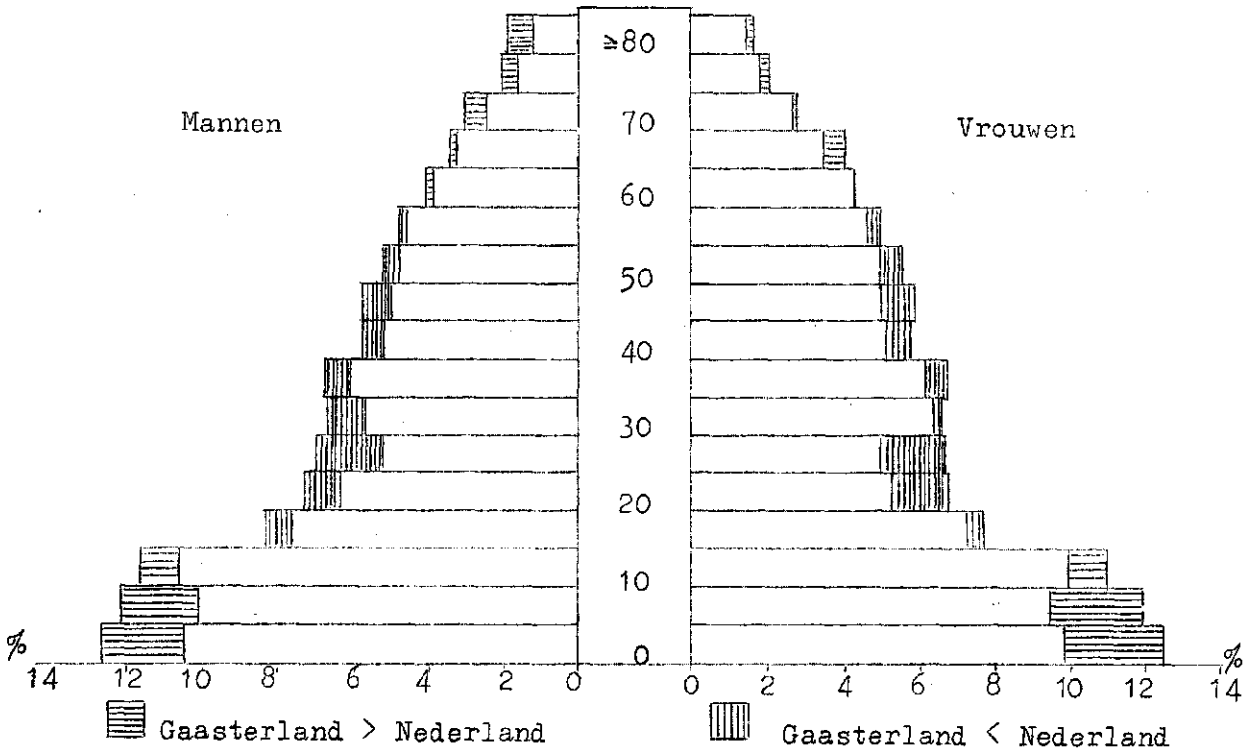

Bron: C.B.S.

Grafiek 1

VERLOOP VAN HET AANTAL INWONERS
IN DE GEMEENTE GAASTERLAND

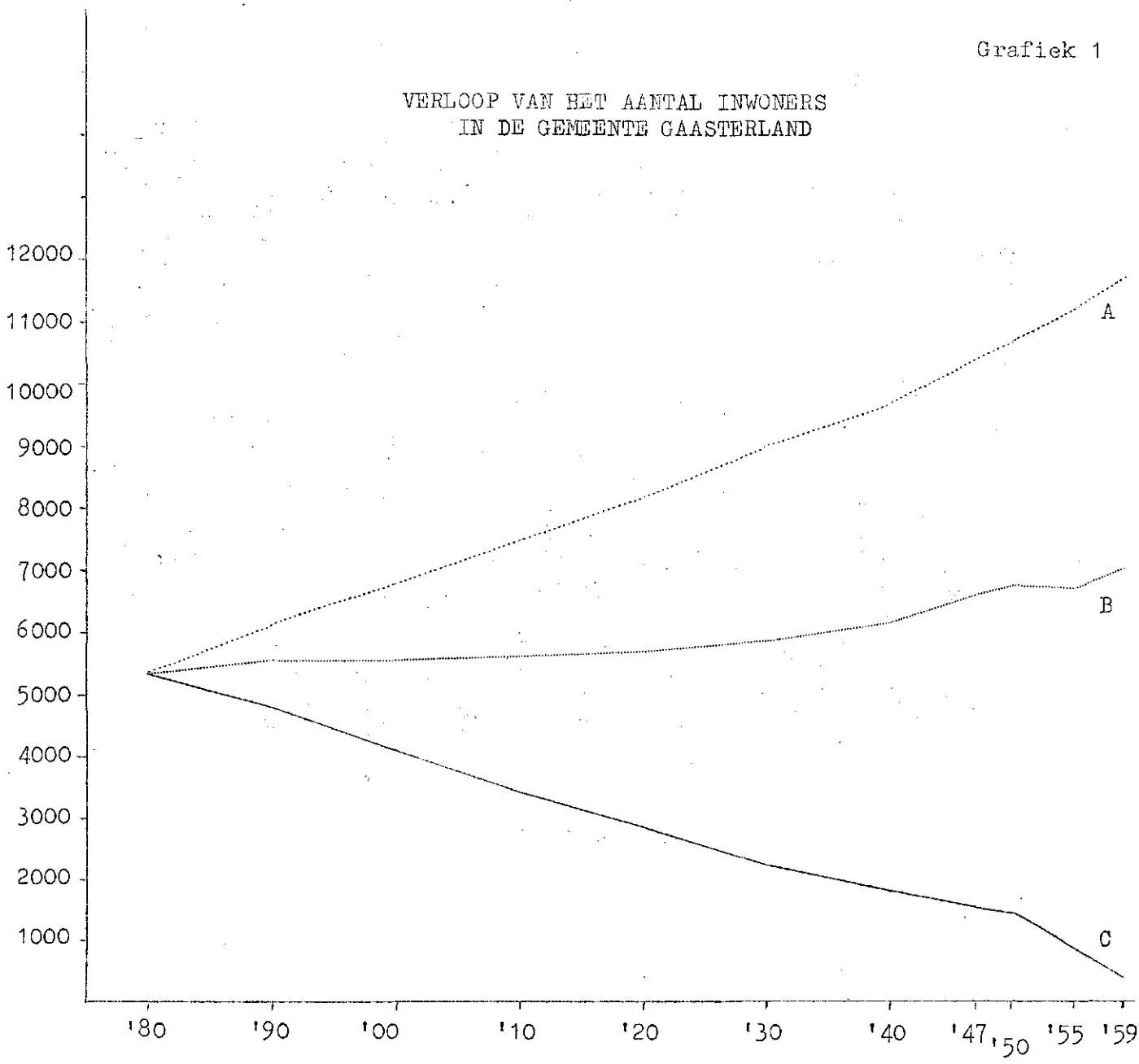

A = aantal inwoners waarbij alleen rekening is gehouden met geboortenoverschot.

B = werkelijk verloop van het aantal inwoners.

C = aantal inwoners waarbij alleen rekening is gehouden met vertrekoverschot.

287 Bron: C.B.S.

De leeftijdsklassen 15-50 jaar zijn vergeleken met Nederland onderbezet, maar het aantal ouderen is relatief hoger. Ondanks dat heeft Gaasterland de laatste jaren hoge geboortencijfers, waardoor het geboortenoverschot dus ook hoog ligt. Dit wordt echter vrijwel geheel opgevangen in het eveneens hoge vertrekoverschot.

De ontwikkeling van het inwonertal en van het geboorten- en vertrekoverschot is in grafiek 1 weergegeven. De geringe bevolkingsgroei komt duidelijk tot uiting. De grootste groei ziet men nog in de periode 1940-1947 onder invloed van de oorlogsomstandigheden.

Daar de gegevens van de volkstelling 1960 nog niet beschikbaar zijn, moet voor een beschouwing over de samenstelling van de beroepsbevolking gebruik worden gemaakt van de volks- en beroepstelling 1947. Hoewel deze gegevens al sterk verouderd zijn blijkt uit het hiernavolgende staatje toch wel de zeer eenzijdig agrarische structuur die Gaasterland heeft.

	Percentage van de mannelijke beroepsbevolking
Landbouw	54
Handel en verkeer	15
Bouwnijverheid	7
Metaalnijverheid	6
Voedings- en genotmiddelenindustrie	7
Overige bedrijfstakken	11

Op enkele punten is vergelijking mogelijk tussen de volks- en beroepstelling 1947 en de woningtelling 1956. In tabel 1 zijn de uitkomsten van 1947 en 1956 naast elkaar geplaatst, hoewel er enige bezwaren kleven aan een vergelijking tussen deze twee tellingen.

Tabel 1

WERKENDE MANNEN
(1947-1956)

		Gaasterland	Indexcijfers (1947=100)
(a) Aantal werkende mannen	1947	1863	100
	1956	1736	93
Forensen	1947	101	100
	1956	92	91
Agrariërs	1947	1009	100
	1956	813	81
Agrariërs in % van a	1947	54	.
	1956	47	.
Forensen in % van a	1947	5	.
	1956	5	.

Bron: C.B.S. volks- en beroepstelling 1947,
woning- en gezinstelling 1956.

Tussen 1947 en 1956 is de mannelijke beroepsbevolking met 127 personen, dat is 7% ,afgenomen. De afneming van de werkgelegenheid in de agrarische sector is echter, zowel absoluut als relatief veel groter geweest, namelijk 196 personen of 19%. Een nadere beschouwing toont, dat vooral landarbeiders en in mindere mate meewerkende gezinsleden de landbouw hebben verlaten. Het aantal zelfstandigen is zelfs iets toegenomen (grafiek 3).

Grafiek 3

AGRARIËRS
(Mannen)

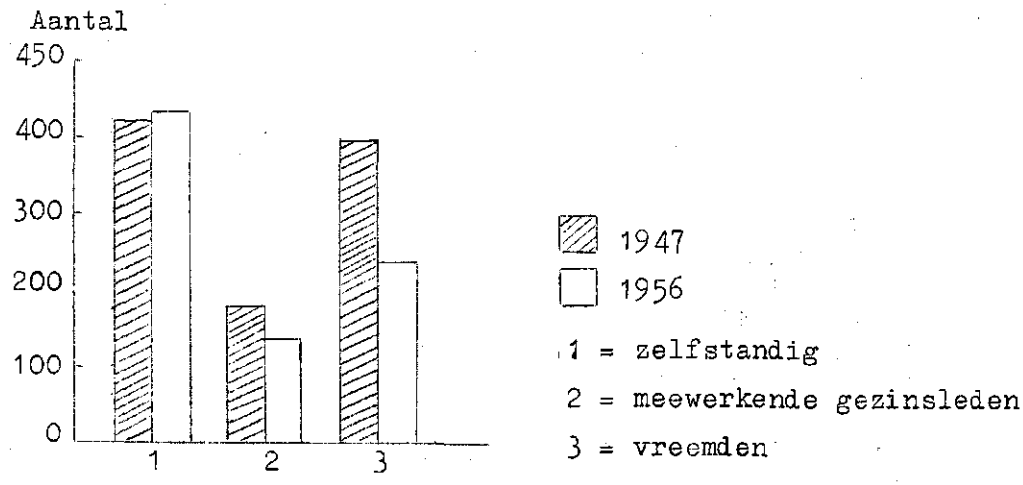

Bron: C.B.S.

Vele landarbeiders maar ook een aantal boerenzoons zijn naar elders vertrokken. Het E.T.I.F.-rapport constateert dat de migranten van het platteland in de Zuidwesthoek voor de helft in Friesland blijven (Leeuwarden, Sneek en Drachten). De overigen gaan vooral naar de steden in Noordholland en enkele andere industriële centra.

Speciale aandacht verdient de emigratie. Volgens het E.T.I.F.-rapport was van de ruim 1600 mannelijke beroepspersonen uit het Friese weidegebied die in de periode 1950-1954 zijn geëmigreerd naar het buitenland, 40% landarbeider.

Tenslotte nog iets over het forensenverkeer. 5% van de mannen werkte in 1956 buiten de gemeente, waarvan 15 in Doniawerstal. De inkomende pendel is nog lager, in 1956 bedroeg het aantal werkforensen 22 (zie bijlage 2).

Ook uit de gegevens betreffende de werkloosheid kan men concluderen dat de vrijwel gelijk blijvende werkgelegenheid in dit gebied vooral tot uiting komt in migratie. De werkloosheidscijfers zijn nl. evenals die over het werkforensisme betrekkelijk laag. In het algemeen is de werkloosheid niet ver boven wat men wel de normale werkloosheid noemt,d.i. ± 3% van de loontrekkende beroepsbevolking,uit-

gekomen. De gemeente Gaasterland laat overigens met Lemsterland de hoogste werkloosheidscijfers zien van alle Z.W.-Friese gemeenten. In deze agrarische streken is uiteraard wel een sterke seizoenschommeling te constateren in de werkloosheidscijfers (zie tabel 2).

Tabel 2

WERKLOOSHEID GEMEENTE GAASTERLAND

	Aantal geregistreerde werklozen per ultimo			
	maart	juni	september	december
1948	34	4	2	35
1949	37	4	10	51
1950	45	4	18	75
1951	30	9	19	129
1952	106	12	42	117
1953	73	21	25	73
1954	72	19	26	62
1955	24	24	32	117
1956	55	21	32	109

Bron: G.A.B.
Ontleend aan E.T.I.F.-rapport.

Een enkel woord over de betekenis van Gaasterland voor toerisme en recreatie mag in dit hoofdstuk niet ontbreken. De mogelijkheden die Gaasterland op een beperkte oppervlakte biedt zijn ruim en gevarieerd: watersport op de meren, bossen, oude cultuurlandschappen, een klifkuststrook op het zuiden (weliswaar van het IJselmeer, doch enig in zijn soort in Nederland). Over de economische betekenis van toerisme en recreatie voor de streek is zonder een speciaal onderzoek uiteraard niet veel te zeggen. Gaasterland is echter bezig "ontdekt" te worden en men mag voor de komende jaren zeker een toeneming van het aantal vakantiegangers in dit gebied verwachten. Daarbij is in het bijzonder te wijzen op de buitenlandse toerist met name die uit de Scandinavische landen. Er zullen dan ook hiervoor nog de nodige voorzieningen moeten worden getroffen.

Onze beschouwingen over de economische structuur van Gaasterland zouden besloten moeten worden met een indruk van het inkomensniveau. Gegevens hierover zijn echter moeilijk verkrijgbaar. Zolang de resultaten van de volkstelling 1960 nog niet beschikbaar zijn, moet men volstaan met die van de woningtelling 1956, die echter niet meer dan een indicatie geven (zie grafiek 4). Hieruit blijkt dat het inkomensniveau van de landbouwers in Gaasterland hoger ligt dan in de provincie Friesland. Voor alle beroepspersonen is de verdeling over de gekozen inkomensklassen ongeveer gelijk aan die voor

het gehele land en gunstiger dan die voor de provincie. Deze indruk vindt men ook (op grond van oudere cijfers) in het E.T.I.F.-rapport over de Zuidwesthoek.

Grafiek 4

INKOMENS

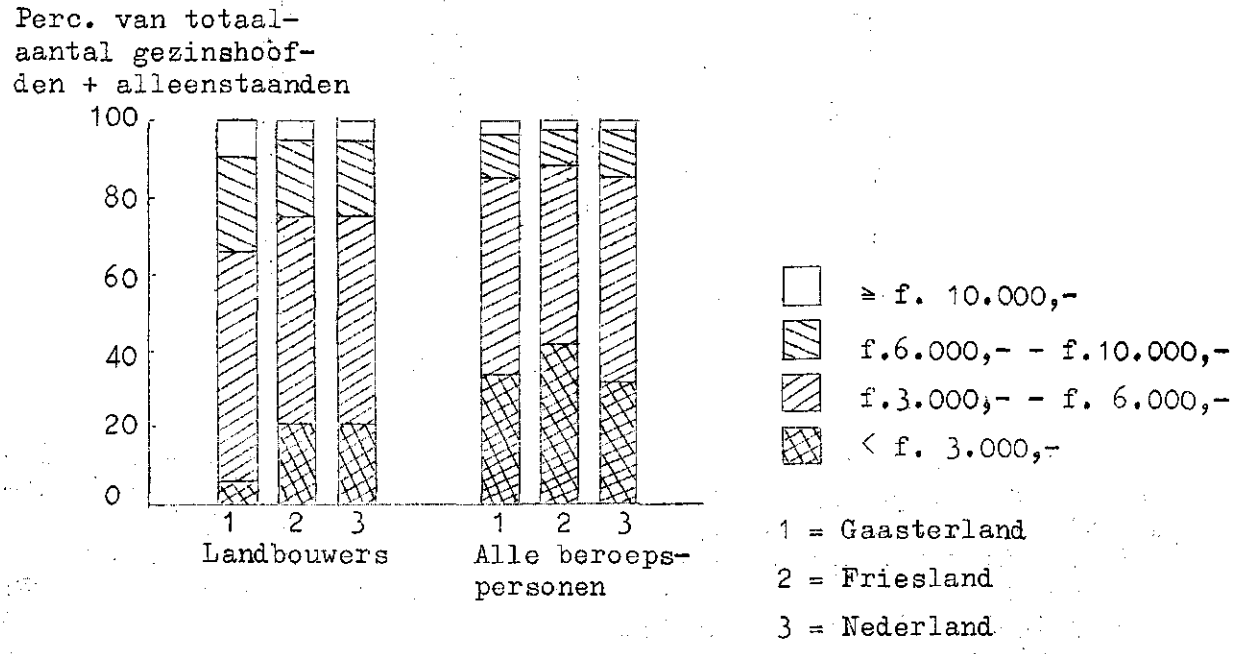

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956

HOOFDSTUK II

ASPECTEN VAN DE AGRARISCH-ECONOMISCHE STRUCTUUR

§ 1. Hoofd- en nevenberoepen van de grondgebruikers

Bij de landbouwtelling in mei 1960 bleken er 579 in het blok wonende grondgebruikers geregistreerd te zijn. Hieronder bevinden er zich een aantal die hun hoofdberoep niet op het eigen landbouwbedrijf vinden of die een nevenberoep hebben. Met behulp van enige ter plaatse goed bekend zijnde personen zijn daarom alle geregistreerde grondgebruikers ingedeeld in vier beroepsgroepen. Hierbij werd het deel van de arbeidstijd die aan het landbouwbedrijf wordt besteed, als maatstaf genomen. De vier beroepsgroepen zijn:

A. zuivere landbouwers;
B. landbouwers met een nevenberoep. Meer dan de helft van de tijd wordt aan het landbouwbedrijf besteed;
C. niet-agrariërs met grondgebruik. In deze groep wordt minder dan de helft van de tijd aan het eigen landbouwbedrijf besteed;
D. rustende landbouwers, rentenierende niet-agrariërs en mensen zonder beroep, voor zover ze enig grondgebruik hebben.

Tevens werd bij deze indeling een groep speciale bedrijven afgescheiden. Dit zijn agrarische bedrijven die qua structuur niet in het patroon van de streek passen. In het volgende hoofdstuk komen wij hierop nog terug.

Het resultaat van deze bewerking vindt men in de bijlagen 3 t/m 5. 74 van de 579 geregistreerden, allen in de groepen C, D of speciale bedrijven, hebben minder dan 1 ha of geen cultuurgrond in gebruik. De in de B- en C-groepen ingedeelde grondgebruikers zijn overwegend landarbeiders en voorts personen die een met de landbouw verband houdend beroep uitoefenen. Industriearbeiders komen niet voor onder de grondgebruikers. In de D-groep zijn zoals uit de omschrijving blijkt voornamelijk rustende boeren ondergebracht. Ook hier vormen de gepensioneerde landarbeiders een grote groep.

§ 2. De bedrijfsgroottestructuur

Over de bedrijfsgrootte zijn van 1910 af gegevens bekend (zie bijlage 6). Het blijkt dat in het Friese veenweidegebied in het algemeen en in Gaasterland in het bijzonder een duidelijke verschuiving tussen de grootteklassen is opgetreden. De gegevens van het jaar 1910 wijken af van die van de latere jaren. Het beeld wordt duidelijker als wij ons beperken tot de ontwikkeling sedert 1921. Gaasterland blijkt hierbij goed overeen te komen met het gehele

veenweidegebied in Friesland. De gemiddelde bedrijfsgrootte is sedert 1921 bijna niet veranderd. Het aantal kleine bedrijven (van 1-5 ha) neemt echter gestadig af en omvat thans in Gaasterland niet meer dan 23%. In de grootteklasse 10-20 ha zien wij een toeneming tot 25%. Het aantal bedrijven in de andere grootteklassen blijft vrijwel constant. Dit impliceert uiteraard niet dat de bedrijven geen grootteveranderingen ondergaan; er zal naar alle waarschijnlijkheid wel een geleidelijke verschuiving van bedrijven zijn naar grotere oppervlakteklassen, terwijl anderzijds bedrijven uiteenvallen. Een kwantitatief inzicht in deze ontwikkelingen is echter zonder nader onderzoek niet mogelijk. Uit de lichte daling van het totale aantal bedrijven gedurende de laatste 30 jaar is evenwel te concluderen dat er ook bedrijven verdwijnen. In hoeverre deze daling in de allerlaatste jaren versneld doorzet, is thans nog niet te beoordelen. De oppervlakte cultuurgrond blijft nagenoeg gelijk in de gemeente Gaasterland.

Wanneer wij de huidige verhoudingen in Gaasterland vergelijken met die in de Veenweidestreek dan blijkt dat in Gaasterland iets meer kleine bedrijven en iets minder grote bedrijven worden aangetroffen. De gemiddelde bedrijfsgrootte in Gaasterland ligt dan ook op 15,0 ha, in de Veenweidestreek op 17,3 ha.

Grafiek 5

ONTWIKKELING VAN DE BEDRIJFSGROOTTE

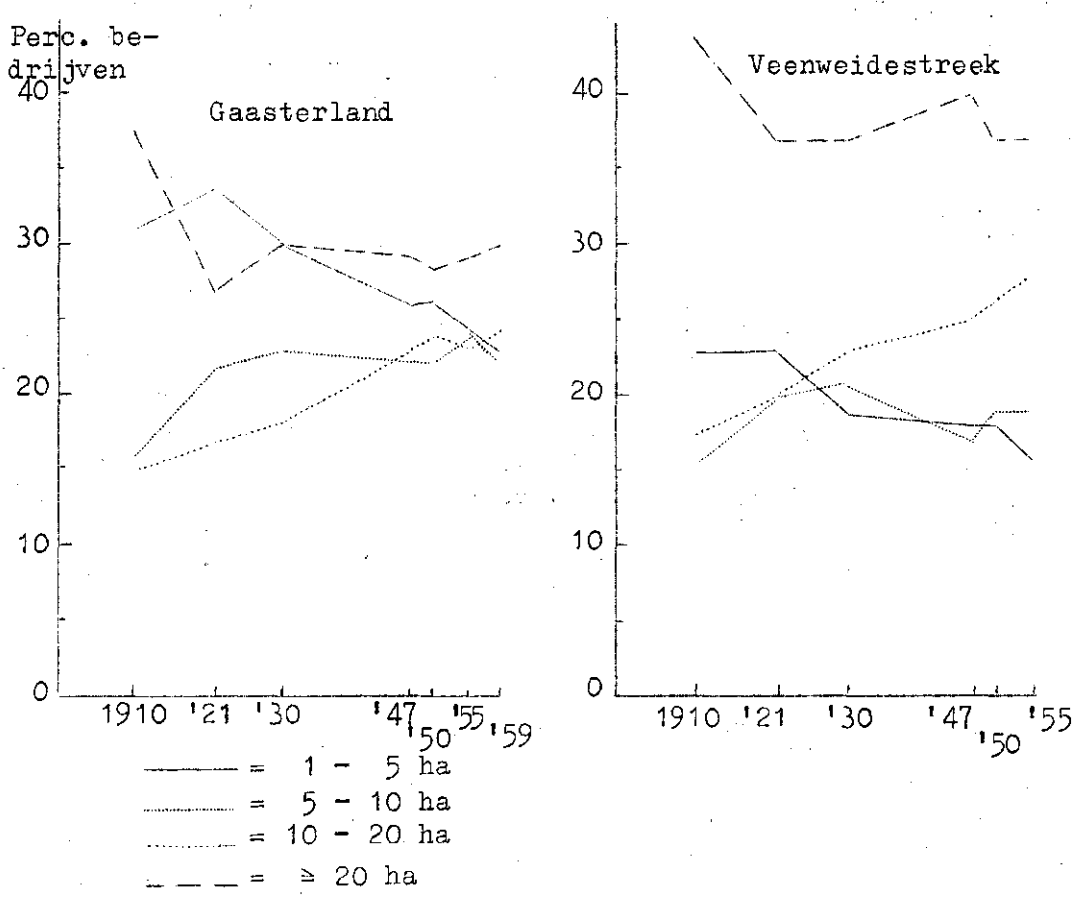

Bronnen: Directie van de Landbouw
C.B.S.

In tabel 3 is de bedrijfsgroottestructuur in de verschillende delen van het ruilverkavelingsgebied in één kengetal samengevat: aantal A- en B-bedrijven van 1-10 ha per 1000 ha cultuurgrond. Voor het gehele blok is dit getal 15. Deze tabel toont ook aan dat de niet tot de gemeente Gaasterland behorende delen van het ruilverkavelingsblok gekenmerkt zijn door een nog groter aantal grote bedrijven.

Tabel 3

BEDRIJFSGROOTTE

	Aantal bedrijven	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Gemiddelde bedrijfsgrootte in ha	Aantal bedrijven van 1-10 ha per 1000 ha cultuurgrond
A- en B-bedrijven				
Gaasterland	365	6637	18,2	18
Oudega	38	877	23,1	8
Woudsend	28	709	25,3	4
Totaal	431	8223	19,1	15
C-bedrijven	65	150	2,3	.
D-bedrijven	44	98	2,2	.
Spec. bedrijven	14	19	1,4	.

Bron: C.B.S. 1960.

De afzonderlijk gehouden z.g. speciale bedrijven zijn in tabel 4 weergegeven. Enkele tuinbouw- en pluimveebedrijven zijn in deze groep opgenomen.

Tabel 4

SPECIALE BEDRIJVEN

	Aantal bedrijven			Bedrijfshoofden met nevenberoep
	totaal	< 1 ha	≥ 1 ha	
Bloemist	1	1	-	-
Tuinder	7	5	2	2
Fruitteler	1	-	1	-
Pluimveehouder	4	3	1	2
K.I.-station	1	-	1	-
Alle beroepen	14	9	5	4

Bronnen: C.B.S. 1960; L.E.I.

In bijlage 7 zijn gegevens opgenomen over de tot de bedrijven behorende gronden die niet voor de landbouw gebruikt worden (gemiddeld 2% van de totale oppervlakte kadastrale maat).

§ 3. Pacht/eigendom-verhoudingen

In Friesland is vanouds veel landbouwgrond gepacht en ook het aantal gehele pachtboerderijen is er hoog. Gaasterland vormt hierop in zoverre een uitzondering dat het percentage grond in eigendomgebruik in 1955 hoger was dan in alle omringende gemeenten. Niettemin

Tabel 5

PERCENTAGE EIGENDOM

	Percentage grond in eigendomgebruik
Gaasterland	37
Hemelumer Oldeferd	26
Wymbritseradeel	27
Doniawerstal	27
Sloten	15
Lemsterland	29

Bron: C.B.S. 1955.

is de pacht ook in Gaasterland van overheersende betekenis en zelfs de laatste jaren toegenomen (zie tabel 6).

Tabel 6

EIGENDOM EN PACHT SINDS 1910

	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Percentage eigendom
1910	6270	18
1921	6290	47
1930	6942	41
1948[1]	6947	29
1955	6477	37

1) De afwijking moet waarschijnlijk verklaard worden uit een verandering in de telinstructie.

Bronnen: Directie van de Landbouw (1910-1930), C.B.S. (1948-1955).

In de bijlagen 8 en 9 zijn nader uitgewerkte gegevens opgenomen speciaal betrekking hebbend op het ruilverkavelingsgebied. De bedrijven groter dan 10 ha bestaan voor meer dan de helft uit pachtgrond. Vooral onder de grootste bedrijven in het blok, die het meest in Oudega en Woudsend voorkomen, vindt men talrijke volledige pachtboerderijen. De bedrijven kleiner dan 10 ha hebben vaak los land bijgepacht. De cijfers wijzen bovendien in de richting dat dit los bijgepachte land in eigendom is bij andere landbouwers. Dit zullen veelal ver van huis liggende of moeilijk bereikbare percelen zijn. De grote pachtboerderijen zijn veelal in handen van particulieren-niet-landbouwers als beleggingsobjecten.

§ 4. Cultuurtechnische situatie

a. Bodem

De bodemkartering van het ruilverkavelingsgebied levert de benodigde gedetailleerde gegevens op. In het kader van de sociaal-economische schets zijn alleen enkele globale opmerkingen over de bodemkundige toestand gewenst. Het blok bezit nl. enkele zeer uiteenlopende bodemtypen, waardoor de agrarische structuur eveneens verschillen vertoont.

De noordwestelijke grens van de gemeente Gaasterland is ruwweg gesproken tevens de grens tussen het zandgebied (dat de kern van Gaasterland vormt) en het klei-op-veengebied van de Grote Noordwolder Polder, Nyega-Elahuizen-Trophorne en Ypecolsga (Woudsend). In het oostelijk deel van het ruilverkavelingsgebied is de gemeentegrens van Gaasterland (langs de Ee) eveneens ongeveer gelijk te stellen met een bodemkundige grens. Het gebied tussen Ee en Grote Brekken bestaat ook uit klei op veen met schaltervorming en op vele plaatsen vergraven ten behoeve van de moernering en dijkaanleg.

Zowel in het zandgebied als in het klei-op-veengebied komen nog weer vrij grote bodemkundige verschillen op korte afstand voor. Met name de in het zandgebied gevestigde bedrijven bestaan veelal uit hoger gelegen droogtegevoelige gronden en lager gelegen vochtige grond. Het ruilverkavelingsgebied is verdeeld in 3 deelgebieden. De gebieden Oudega en Woudsend bestaan geheel uit veengronden met een meer of minder dik kleidek en zijn dus in bodemkundig opzicht vrij homogeen. Het grootste deelgebied is zoals uit bovenstaande beschrijving blijkt, bodemkundig dus veel gevarieerder.

b. Verkaveling en ontsluiting

Over de ontsluiting van het ruilverkavelingsgebied staan ons geen kwantitatieve gegevens ten dienste. In bepaalde delen van het blok is de dichtheid van het wegennet geringer dan in andere. Globaal gesproken is de wegendichtheid in het zandgebied groter dan in het klei-op-veengebied. Wij zagen echter reeds dat in laatstgenoemd gebied de bedrijven ook groter zijn. In het Lemsterlandster deel van

het blok (tussen Ee en Grote Brekken) ligt een zeer ontoegankelijk gebied. In de slecht ontsloten gebieden ligt zeer veel "recht van overpad".

Over de gemiddelde kavelgrootte en het aantal kavels per bedrijf zijn enkele kwantitatieve gegevens bijeengebracht in bijlage 10. Op het eerste gezicht lijken deze niet ongunstig, gemiddeld 2,5 kavel ter grootte van 7,6 ha per bedrijf. In de klei-op-veengebieden Oudega en Woudsend wordt de toestand echter in feite ongunstiger beoordeeld, omdat hier op vele bedrijven een grote kaveldiepte (van 1500-2000 m) aanwezig is. Op grond van deze gegevens is het uiteraard niet mogelijk enige uitspraak te doen over de betekenis van de verkavelingstoestand voor de bedrijfsvoering.

Aan de rayonbeschrijving van de R.L.V.D. ontlenen wij nog tabel 7, die dus niet op het gehele ruilverkavelingsgebied betrekking heeft. De omgeving van Sondel-Nijemirdum wordt het ongunstigst beoordeeld.

Tabel 7

BEOORDELING VERKAVELINGSTOESTAND

Dorpsgebied	Percentage van het aantal bedrijven per dorpsgebied met een verkavelingstoestand		
	goed 1)	matig 1)	slecht 1)
Wijckel	45	31	24
Sondel	21	40	39
Oudemirdum	51	22	27
Ruigahuizen	46	29	25
Harich	38	33	29
Oudega	53	34	13
Nijega	45	34	21

1) Goed = meer dan 70% van het land aaneengesloten bij de gebouwen.
Matig = 30-70% van het land aaneengesloten bij de gebouwen.
Slecht = minder dan 30% van het land aaneengesloten bij de gebouwen.

Bron: R.L.V.D. 1958.

Over de kavelafstanden zijn eveneens door de R.L.V.D. enige cijfers verzameld alleen voor het zandgebied. Ook hier zien wij de ongunstigste cijfers in het oostelijk zandgebied.

Tabel 8

KAVELAFSTANDEN

Dorpsgebied	Percentage van het aantal bedrijven per dorpsgebied met een gemiddelde kavelafstand van minder dan 500 m	500-1500 m	meer dan 1500 m
Wijckel en Sondel	22	25	53
Oudemirdum en Ruigahuizen	26	27	47
Harich	53	31	16

Bron: R.L.V.D. 1958.

c. Waterbeheersing

Het centrale deel van het zandgebied heeft een natuurlijke waterlozing op de omliggende lager gelegen gronden. Het valt geheel onder het waterschap de Luts; dit waterschap omvat in het oosten ook nog een bemalen gebied. In de overige delen van het ruilverkavelingsgebied wordt de waterbeheersing meer of minder goed verzorgd door een drietal waterschappen, t.w. de Noordwolder Polder, Woudsend en de Lange Sloot, en vele ongereglementeerde polders. Al deze gronden worden bemalen, vele door windmotors . In sommige gebieden kan water worden ingelaten. In het gehele ruilverkavelingsgebied komt op tal van plaatsen wateroverlast voor door onvoldoende capaciteit van bemalingsinrichtingen en -leidingen. Op sommige hoge zandgrondpercelen heeft men last van verdrogingsverschijnselen.

§ 5. Gebouwen en openbare nutsvoorzieningen

De plaats van de boerderijen in het ruilverkavelingsgebied vormt een moeilijk probleem. In de klei-op-veengebieden beoordeelt de praktijk de huidige plaats van de gebouwen veelal ongunstig. Verplaatsing van boerderijen is in dit overwegend veehouderijgebied met slappe gronden en ontbreken van ontsluitingswegen echter een kostbare zaak, waarvan de economische betekenis nog grondige bestudering behoeft. Gegevens voor een beschrijving van de huidige gebouwensituatie zijn slechts in zeer beperkte mate beschikbaar (zie bijlage 11). De meeste boerderijen zijn al vóór 1906 gebouwd. Naar het oordeel van de R.L.V.D. behoeft 25% van de bedrijfsgebouwen eigenlijk direct verbeteringen, omdat ze niet meer voldoen aan minimale eisen van doelmatigheid, stalruimte of onderhoudstoestand.

In Oudega (veengebied) zijn de bedrijven het meest gunstig beoordeeld.

Tabel 9

TOESTAND VAN DE BEDRIJFSGEBOUWEN

Dorpsgebied	Percentage van het aantal bedrijfsgebouwen per dorpsgebied met een beoordeling		
	goed[1]	matig[1]	slecht[1]
Wijckel	29	42	29
Sondel	32	34	34
Oudemirdum	36	33	31
Ruigahuizen	25	58	17
Harich	20	63	17
Oudega	66	24	10
Nijega	34	45	21

1) Goed = ten minste 3 van de criteria voldoende geacht.
Matig = 2 criteria voldoende geacht.
Slecht = 1 criterium voldoende geacht.
Beoordeling naar vier criteria: doelmatigheid, voldoende stalruimte, staat van onderhoud, ouderdom.

Bron: R.L.V.D. 1958.

In de openbare nutsvoorzieningen is de laatste paar jaar in Gaasterland een grote verbetering opgetreden. Verscheidene dorpen hebben pas enige jaren geleden aansluiting op het elektriciteitsnet en het waterleidingnet gekregen. 85% van de boerderijen in het blok is thans voorzien van elektriciteit en 81% van waterleiding. Er resten thans nog alleen de zeer afgelegen boerderijen. Het aantal telefoonaansluitingen is hoog, vooral op de grootste bedrijven. De geïsoleerde ligging van vele boerderijen maakt de telefoon ook wel tot een bijzondere noodzaak (zie bijlage 12).

HOOFDSTUK III

DE LANDBOUWBEDRIJVEN

§ 1. Produktieplan

Vrijwel alle bedrijven in het ruilverkavelingsgebied zijn te beschouwen als zuivere weidebedrijven. In de deelgebieden Oudega en Woudsend (de klei-op-veengebieden) komt geen bouwland voor. In het zandgebied hebben veel bedrijven enig bouwland, doch de totale oppervlakte hiervan (181 ha) maakt slechts 3% van de cultuurgrond uit (zie bijlage 13). De betekenis van het bouwland is na de oorlog ook gestadig teruggelopen blijkens de volgende cijfers voor de gemeente Gaasterland: 1948 636 ha bouwland, 1952 518 ha, 1956 405 ha en 1960 215 ha. Het meeste bouwland vindt men uiteraard op de hoge gronden tussen Oudemirdum en Sondel. Op het bouwland worden granen, aardappelen of voederbieten geteeld (zie bijlage 14).

De volle nadruk valt dus op de rundveehouderij en wel op het melkvee. De veebezetting is vrij hoog (118 stuks melkvee per 100 ha cultuurgrond), waarbij uiteraard de kleinste bedrijven een hogere bezetting hebben dan de grotere bedrijven (zie bijlage 15). Uit de gegevens van de R.L.V.D. blijkt dat in het klei-op-veengebied de veebezetting hoger is dan in het zandgebied (tabel 10).

Tabel 10

VEEBEZETTING

Dorpsgebied		Aantal melkkoeien per 100 ha cultuurgrond	Aantal kalveren per 100 melkkoeien
Wijckel	zand-gebied	111	42
Sondel		106	40
Oudemirdum		113	42
Ruigahuizen		111	43
Harich		106	42
Oudega	klei-op-veengeb.	110	48
Nijega		118	47

Bron: R.L.V.D. 1957.

In mei 1960 hield slechts 20% van de bedrijven grootvee voor de vetweiderij. Ook hieruit moge de grote betekenis van de melkproduktie voor de Gaasterlandse bedrijven blijken. Het aantal

stuks jongvee per 100 melkkoeien bedraagt in Oudega en Woudsend respectievelijk 76 en 74, terwijl in de rest van het gebied 70 stuks jongvee per 100 melkkoeien worden aangehouden. Op enkele grotere bedrijven in het klei-op-veengebied is de veefokkerij van betekenis (zie ook § 2 e).

Uit tabel 11 blijkt dat de specialisatie op de rundveehouderij ver is doorgevoerd. Het aantal bedrijven dat behalve melkvee nog varkens, kippen of schapen houdt is gering en de aantallen dieren die op deze bedrijven worden aangehouden zijn klein (zie de bijlagen 16, 17 en 18). Merkwaardigerwijs is vooral in de klei-op-veengebieden de schapenhouderij nog van enig belang.

Tabel 11

VARKENS, KIPPEN, SCHAPEN

	Percentage bedrijven met			
	mest-varkens	fok-zeugen	kippen	schapen
A- en B-bedrijven in				
Gaasterland	9	12	36	26
Oudega	5	-	13	50
Woudsend	4	25	25	54
gehele blok	8	12	33	30
C-bedrijven in				
gehele blok	8	3	30	12
D-bedrijven in				
gehele blok	2	7	23	20

Bron: C.B.S. 1960.

§ 2. Bedrijfsvoering

In deze paragraaf zullen een aantal aspecten van de bedrijfsvoering worden belicht met het doel een indruk te geven van de huidige stand van zaken op dit gebied. Vergelijkingen met andere streken kunnen door gebrek aan gegevens niet gemaakt worden. Gehoopt wordt dat te zijner tijd dezelfde aspecten opnieuw worden beschreven, opdat de ontwikkeling in het peil van bedrijfsvoering, nadat de ruilverkaveling tot stand is gekomen, zichtbaar gemaakt kan worden. Hiermee wil uiteraard niet gezegd zijn dat elke verandering in de bedrijfsvoering aan de uitvoering van de ruilverkaveling kan of mag worden toegeschreven.

a. Bemestingstoestand

Uit de grondmonsteranalyses van het Bedrijfslaboratorium is gebleken dat vooral de kalitoestand van het grasland op vele per-

celen in het ruilverkavelingsgebied onvoldoende is te achten. In dit verband verdient de kalibemesting dus wel de aandacht.

Tabel 12

BEMESTINGSTOESTAND GRASLAND

	Percentage monsters met laag of matig		
	pH KCl	P-citr.	K-getal
Zandgebied	16	26	62
Kustgebied Oudemirdum	26	43	54
Kleihoudend veengebied Wijckel-Sondel	21	18	50
Kleihoudend veengebied Harich	3	14	73
Oudega	1	20	74
Nijega	10	14	65

Bron: R.L.V.D., ontleend aan analyses Bedrijfslaboratorium 1955 t/m 1957.

De R.L.V.D. is van oordeel dat deze nog erg krap is. De gemiddelde giften per ha worden geraamd op:

	zandgronden	klei-op-veengronden
N	50 kg	40 kg
P_2O_5	35 kg	18 kg
K_2O	35 kg	16 kg

In vergelijking met andere weidegebieden zijn deze cijfers niet hoog te noemen. Een intensivering van het graslandgebruik lijkt dus nog wel mogelijk. Op bijna twee derde van de bedrijven zijn gierkelders van voldoende omvang aanwezig, zodat daar een doelmatige gierbewaring en -aanwending althans mogelijk is.

b. Mechanisatie

De huidige mechanisatiegraad van de Gaasterlandse bedrijven is af te leiden uit de bijlagen 19, 20 en 21.

Het gebruik van melkmachines is op dit type bedrijven praktisch bepalend voor de mogelijkheden tot opvoering van de arbeidsproduktiviteit. Op 54% van de bedrijven zijn thans dergelijke machines in gebruik. Op de grotere bedrijven is het machinaal melken vrijwel algemeen doorgevoerd (bedrijven > 25 ha: 90%), doch op de kleinere bedrijven zijn nog mogelijkheden voor verbetering van de arbeidspro-

duktiviteit (bedrijven van 10-15 ha 44%; van 15-20 ha 67% en van 20-25 ha 70%). Slechts 10% van de bedrijven kleiner dan 10 ha heeft een melkmachine. Op deze bedrijven is de omvang van de veestapel in het algemeen te gering om een melkmachine rendabel te exploiteren.

De snelle toeneming van het machinaal melken wordt duidelijk gedemonstreerd door de cijfers van de R.L.V.D. over 1958: toen gebruikte nog maar 35% van de boeren in Gaasterland een melkmachine. Op bedrijven kleiner dan 10 ha zijn in deze jaren slechts enkele machines aangeschaft, de toeneming had derhalve uitsluitend op de middelgrote en grote bedrijven plaats.

De wijze waarop machinaal werd gemolken is af te lezen uit dit overzicht van de R.L.V.D.:

melken in de winterstal	35%
melken in de melkstal	7%
melken op melkplaat	9%
melken in doorloopmelkwagen	3%
melken aan de wagen	46%

Het is mogelijk dat deze verhoudingen sedertdien weer zijn gewijzigd.

Trekkers komen op de weidebedrijven niet zoveel voor; thans heeft 30% van de bedrijven een trekker, in 1958 was dit 27%. Op dit gebied is de mechanisatie waarschijnlijk onder de huidige produktieomstandigheden tot een maximale toepassing gekomen. De meeste bedrijven (bijna 73%) hebben dan ook nog werkpaarden ter aanvullende voorziening in de trekkrachtbehoefte (bijlage 15). In een aantal gevallen zal echter ook sprake zijn van een overgangssituatie: hoewel de trekker al het werk zou kunnen doen zijn de paarden nog niet afgedankt.

Van de overige op dit bedrijfstype belangrijke werktuigen moeten nog genoemd worden gecombineerde hooibouwwerktuigen (81%), transporteurs (38%), stalmeststrooiers (5%) en hooiblazers (5%).

Zeer veel opgang maken de hooipersen, die uitsluitend door loonwerkbedrijven worden gebruikt. Over de maaikneuzers en opladers zijn geen gegevens beschikbaar. Men moet wel aannemen dat de toepassing van deze grote machines nog bemoeilijkt wordt door de gebrekkige ontsluiting en waterbeheersing.

Het spreekt vanzelf dat er een samenhang bestaat tussen de mechanisatiegraad en de arbeidsvoorziening in de landbouw (over de laatste volgen in § 3 gegevens). In het bijzonder de mechanisatie van het melken biedt op dit type bedrijven grote mogelijkheden tot arbeidsbesparing. De ontwikkelingen op dit gebied zijn nog niet ten einde; men denke slechts aan de verschuiving van de melktijden en het vraagstuk van het melken gedurende de weekends.

c. De voederwinning en veevoeding

Het omweidingssysteem wordt vrijwel algemeen toegepast. Rantsoenbeweiding kwam in 1958 op 20% van de bedrijven voor.

Het aantal leden van de grasdrogerij is vrij stationair en bedroeg in 1958 16% van het aantal bedrijven. Enkele bedrijven laten in de zomermaanden hoi drogen.

De toepassing van hooiventilatie is in opkomst. Deze methode vervangt het hooiruiteren, waarvan men in Gaasterland al vrijwel geheel is afgestapt (13% van de bedrijven paste nog hooiruiters toe in 1958).

Het inkuilen van gras is uiteraard een belangrijk onderdeel in het voederwinningsplan op de bedrijven. In het algemeen schenkt men nog weinig aandacht aan goede inkuilmethoden. Ruim een derde van de boeren paste in 1958 de voordroogkuil of een inkuilmethode met toevoeging toe. De z.g. Friese kuilmethode wordt echter steeds minder gebruikt, dank zij de goede resultaten van de betere kuilmethoden. Het aantal silo's dient echter nog te worden uitgebreid, zowel ter verbetering van de kwaliteit van het kuilvoer, als ter besparing van arbeid. In 1959 was op 32% van de bedrijven een silo aanwezig.

Een goed veevoedingsplan is op de weidebedrijven vrijwel bepalend voor het uiteindelijk bedrijfsresultaat. Hieraan kan dan ook niet voldoende aandacht worden geschonken. Uit de stalvoedercontrole van de R.L.V.D. is gebleken, dat de zandbedrijven met enig bouwland een evenwichtiger voederbalans hebben dan de zuivere greidbedrijven. Op deze laatste komt met name de zw-voorziening nogal eens in het gedrang.

d. Melkcontrole en melkproduktie

In het rayon Gaasterland van de R.L.V.D. was in 1958 79% van de bedrijven aangesloten bij een melkcontrolevereniging. De belangstelling hiervoor is in het zandgebied geringer dan bij de zuivere greidbedrijven.

Tabel 13

MELKCONTROLE EN MELKPRODUKTIE

	Kg melk per melkkoe	Percentage van de bedrijven per dorpsgebied aangesloten bij een melkcontrolevereniging
Wijckel	3630	82
Sondel	3630	67
Oudemirdum	3700	71
Ruigahuizen	3920	62
Harich	3670	91
Oudega	3710	95
Nijega	3600	93

Bron: R.L.V.D. 1958.

De gegevens in tabel 13, afkomstig van de R.L.V.D., zijn gebaseerd op schattingen van de boeren zelf. In bijlage 22 zijn gegevens opgenomen die alleen betrekking hebben op de bij de melkcontroleverenigingen gecontroleerde koeien. De produktiecijfers hiervan liggen nogal wat hoger. De controleverenigingen in de omgeving van Gaasterland blijken echter zowel wat de opbrengst in kg als wat het vetgehalte betreft achter te blijven bij het gemiddelde voor geheel Friesland, hetgeen echter voor een deel kan worden veroorzaakt door het afwijkende bodemtype en, daarmee samenhangend, het bedrijfsplan.

e. Lidmaatschap van Stamboek en K.I.-vereniging

In de verschillende dorpen van het gebied loopt de belangstelling voor de veefokkerij, tot uiting komend in het lidmaatschap van het Fries Rundvee Stamboek, uiteen.

Tabel 14

STAMBOEK EN K.I.

Dorpsgebied	Percentage van de landbouwers per dorpsgebied			
	lid van Fries Rundvee Stamboek, deelnemend met		geen lid van F.R.S.	deelnemer K.I.-vereniging
	gehele stal	gedeelte van de stal		
Wijckel	9	25	66	40
Sondel	12	22	66	33
Oudemirdum	6	19	75	34
Ruigahuizen	-	25	75	25
Harich	11	35	54	55
Oudega	39	21	40	21
Nijega	17	14	69	14

Bron: R.L.V.D. 1958.

De meest uitgesproken veefokkers zitten in Oudega-Kolderwolde. In het veengebied is de deelneming aan de K.I.-vereniging gering.

f. Voorlichting

In het rayon Gaasterland is een Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting gevestigd waaraan een toenemend aantal boeren deelneemt. Het aantal leden bedroeg in 1958 153 (39%) en thans 173 (45%); in vergelijking met enkele andere gebieden in Z.W.-Friesland zijn deze percentages hoog te noemen. Ook van andere zijden wordt in diverse vormen voorlichting gegeven (door handelaren, veevoederfabrikanten, enz.).

Tabel 15

VERENIGING VOOR BEDRIJFSVOORLICHTING

Dorpsgebied	Percentage van de boeren per dorpsgebied dat lid is van de V.v.B.
Wijckel	43
Sondel	45
Oudemirdum	49
Ruigahuizen	33
Harich	50
Oudega	40
Nijega	35

Bron: R.L.V.D. 1960.

Vermoedelijk wordt een hoog percentage boeren met de een of andere vorm van voorlichting, in het bijzonder gericht op de veehouderij, bereikt.

De bedrijfseconomische voorlichting kan naar het oordeel van de R.L.V.D. nog aanzienlijk worden uitgebreid. Nauwkeurige gegevens over het aantal boekhoudingen die in het gebied worden bijgehouden zijn niet bekend, doch er mag worden aangenomen dat op dit punt nog grote verbeteringen mogelijk zijn.

§ 3. Arbeidsbezetting en arbeidsvoorziening

Gegevens over de arbeidsbezetting zijn schaars. In feite zijn alleen de cijfers uit de landbouwtelling 1960 voor het gebied beschikbaar. De op 6 mei 1960 op de bedrijven werkende arbeidskrachten (gezinsleden en vreemden) zijn geteld. Over het verloop van de arbeidsbezetting in de verschillende seizoenen zijn geen concrete gegevens bekend. Er werd echter al op gewezen dat in de hooitijd nogal wat meer arbeiders zijn ingeschakeld dan in de wintermaanden. Voor een beter inzicht in deze zaak zou een afzonderlijk onderzoek noodzakelijk zijn.

In bijlage 23 zijn de aantallen arbeidskrachten vermeld die op de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied werkzaam waren. Het aantal vaste vreemde arbeidskrachten bedroeg 189 mannen en 19 vrouwen. Het aantal losse krachten was zeer gering. Men dient daarbij echter te bedenken dat op de teldatum in mei in dit typische veehouderijgebied weinig werk voor losse krachten zal zijn. De vaste arbeiders zien wij uiteraard vooral op de grotere bedrijven (bedrijven groter dan 30 ha hebben ten minste één vaste arbeider). De verhouding tussen vreemde en gezinsarbeid laat zich aflezen uit tabel 16.

Tabel 16

VERHOUDING TUSSEN DE OPPERVLAKTE CULTUURGROND EN HET AANTAL MANNELIJKE ARBEIDSKRACHTEN

Grootte-klasse	Aantal A- en B-bedrijven	Verhouding tussen de oppervlakte cultuurgrond en het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten		
		gezinsleden	vreemden	totaal
< 10 ha	127	6,0	281,3	5,9
10 - 20 ha	117	10,8	57,8	9,1
20 - 30 ha	98	16,0	38,5	11,3
> 30 ha	89	21,6	34,9	13,4
Alle bedrijven	431	13,8	43,5	10,5

Bron: C.B.S. 1960.

Het grondgebruik is op de kleine bedrijven ongeveer 2½ maal zo (arbeids)intensief als op de grotere. Gemiddeld is per vaste mannelijke arbeidskracht 10,5 ha cultuurgrond in gebruik, een cijfer dat voor weidegebieden normaal is te achten. Vergelijkbare cijfers voor andere gebieden zijn helaas nog niet beschikbaar. Het aantal vrouwelijke meewerkende gezinsleden is tamelijk hoog, voor weidebedrijven echter niet abnormaal. Het is duidelijk dat dit voornamelijk het meewerken betreft bij het melken. De cijfers laten niet toe een schatting te maken van het aantal arbeidsuren, zodat ook het aantal z.g. volwaardige arbeidskrachten niet kan worden aangegeven.

Over de landarbeiders zelf zijn wat meer gegevens bekend uit de administratie van het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw (zie bijlage 24). Het aantal geregistreerde,in het ruilverkavelingsgebied wonende en werkende vaste arbeiders bedroeg in 1960 191 man. Het aantal losse arbeiders 152. Bij de vaste arbeiders zijn de jonge leeftijdsklassen nog goed vertegenwoordigd. Het gebeurt echter dikwijls dat de oudere landarbeider na verscheidene jaren vaste dienst in los dienstverband overgaat. Onder de losse arbeiders zien wij dan ook vrij veel ouderen.

Het aantal landarbeiders neemt ook in dit gebied de laatste jaren geleidelijk af. Onze zegsman van het B.P.L. meent dat in Gaasterland momenteel nog niet van een tekort aan landarbeiders kan worden gesproken. Er is echter een onmiskenbare tendentie tot afvloeien uit de landbouw, hetgeen in deze streken bijna steeds gepaard gaat met vertrek uit het gebied (zie ook hoofdstuk I). Niet-agrarische werkgelegenheid is in de streek zelf nauwelijks aanwezig, daarvoor moet men naar Sneek, Drachten en verder. Vooral de kortere werktijden en de vrije weekends in de niet-agrarische bedrijfstakken oefenen grote aantrekkingskracht uit op de jonge landarbeiders, verklaarden onze zegslieden. Ook de Noordoostpolder is in zekere zin nog een concurrent. De in bijlage 24 genoemde 18 vaste landarbeiders die buiten

Gaasterland werken zijn voornamelijk Noordoostpolderarbeiders. In de akkerbouw is het probleem van de arbeid gedurende het weekend, dat in de veehouderij zo moeilijk ligt, minder groot.

HOOFDSTUK IV

AGRARISCH-SOCIALE ASPECTEN

§ 1. Leeftijdsopbouw

De gemiddelde leeftijd van de boeren in het ruilverkavelingsgebied bedraagt 48 jaar. Dit is in vergelijking met andere gebieden vrij laag. Met name in het veengebied op de grotere bedrijven blijken de boeren betrekkelijk jong te zijn (zie bijlage 25).

§ 2. Landbouwonderwijs en -organisaties

De gegevens over het opleidingsniveau van de boeren zijn langzamerhand verouderd. In 1955 heeft het C.B.S. voor de gemeente Gaasterland de navolgende cijfers gepubliceerd: 60% van alle toenmalige boeren had voortgezet noch cursusonderwijs gevolgd na de lagere school. De jongere boeren hadden echter voor het merendeel voortgezet dagonderwijs genoten. Deze groep neemt uiteraard voortdurend in aantal toe, zodat het gemiddelde opleidingsniveau in de streek een stijging te zien zal geven. Volgens mededeling van de R.L.V.D. was het percentage boeren zonder voortgezet onderwijs in 1958 gedaald tot 47%. In Harich e.o. was het aantal boeren met een l.l.s.-opleiding relatief het hoogst, namelijk 41%. Hier is nl. de school gevestigd. In het gehele gebied heeft 25% der landbouwers een lagere landbouwschool gevolgd en 6% een middelbare landbouwschool; 22% van de voortgezette opleidingen bestond uit cursussen.

Tabel 17

ONDERWIJS VAN LANDBOUWERS EN TUINDERS

	Leeftijd	Aantal bedrijfshoofden	Percentage bedrijfshoofden		
			met voortgezet onderwijs		zonder voortgezet onderwijs
			cursussen	dagonderwijs	
Gaasterland	< 35 jr.	59	10	56	34
	≥ 35 jr.	395	24	13	63
	alle leeftijden	454	22	18	60

Bron: C.B.S. onderwijstelling 1955.

De standsorganisaties zijn sterk ontwikkeld in deze streek, zoals blijkt uit tabel 18. Slechts 22% van de boeren is niet bij een standsorganisatie aangesloten.

Tabel 18

STANDSORGANISATIES

Dorpsgebied	Percentage landbouwers per dorpsgebied lid van			
	Friese Mij. van Landbouw	C.B.T.B.	A.B.T.B.	geen
Wijckel	54	15	9	22
Sondel	24	45	10	21
Oudemirdum	24	44	4	28
Ruigahuizen	13	25	33	29
Harich	50	22	9	19
Oudega	71	16	-	13
Nijega	52	14	10	24
Gehele R.L.V.D.-rayon	40	29	9	22

Bron: R.L.V.D. 1960.

§ 3. Verhouding van aantal vrijkomende bedrijven tot aantal opvolgers

Ten einde een globale indruk te krijgen van het vraagstuk van de bedrijfsopvolging kan een kleine bewerking op de gegevens in bijlage 23 worden toegepast. Het is nuttig hierover iets te kunnen zeggen, omdat de toekomstige ontwikkeling van aantal en grootte der bedrijven hiermee samenhangt. De gegevens zijn uiteraard te summier om diep op de achtergronden van de bedrijfsopvolging in te gaan.

Uit bijlage 23 blijkt dat er op 431 bedrijven (A- en B-groep) 597 mannelijke gezinsleden werken. Wanneer wij aannemen dat er daarvan 431 bedrijfshoofd zijn, blijven er 166 mannen over; wij veronderstellen dat dit voornamelijk zoons zijn die, daar zij op het bedrijf meewerken, bestemd zijn om op te volgen. Er kunnen ook broers en vaders onder vallen, doch dat aantal zal te verwaarlozen klein zijn. Voorts wordt verondersteld dat er buiten deze 166 zoons-opvolgers geen andere kandidaat-opvolgers zijn (eventueel elders in de landbouw werkend). In tabel 19 is nu de verhouding tussen het op bovengenoemde wijze geschatte aantal opvolgers en het aantal bedrijven aangegeven. Wanneer het bestaande aantal bedrijven in de naaste toekomst ongeveer constant verondersteld wordt, moet het aantal potentiële opvolgers, afhankelijk van de leeftijd waarop men opvolgt

Tabel 19

VERHOUDING OPVOLGERS/BEDRIJVEN

	Aantal bedrijven (a)	Geschat aantal zoons-opvolgers (b)	Verhouding b/a x 100
< 15 ha	195	31	16
15 - 30 ha	147	71	48
> 30 ha	89	64	72
Gaasterland	365	137	37
Oudega + Woudsend	66	29	44
Alle bedrijven	431	166	39

ongeveer 30-40% bedragen van het aantal bedrijven.[1] In het ruilverkavelingsgebied als geheel gezien blijkt dus het aantal opvolgers voldoende te zijn om het aantal bedrijven te handhaven. In het veengebied zijn er echter wat te veel in vergelijking met het zandgebied. Dit blijkt vooral samen te hangen met het feit dat op de grootste bedrijven zeer veel meer opvolgers meewerken dan er bedrijven beschikbaar zullen komen. Op de kleine bedrijven is de situatie omgekeerd. Wanneer de zoons van grote boeren er niet toe overgaan kleine bedrijven over te nemen zullen er kleine bedrijven verdwijnen.

De tendentie tot concentratie van het aantal bedrijven in de middelste grootteklasse (reeds in hoofdstuk II geconstateerd) zal zich naar alle waarschijnlijkheid in de komende jaren nog voortzetten.

§ 4. De kleine dorpen

Het ruilverkavelingsgebied behoort tot de dunbevolkte gebieden van Friesland, dat zelf een van de dunstbevolkte provincies van ons land is. Per 1 januari 1956 woonden in de gemeente Gaasterland 88 mensen per km^2, in Friesland 145 en in Nederland 333. De bevolkingsdichtheid van alle Nederlandse gemeenten met minder dan 20000 inwoners bedroeg 170 mensen per km^2.

Niettemin zien wij in het gebied een groot aantal woonkernen. Het vraagstuk van de kleine kernen is dus, zoals in grote delen van de noordelijke provincies, ook hier aan de orde. De grootste kern is Balk, zetel van het gemeentebestuur, met circa 1500 inwoners.

---

1) Dit betekent dat de z.g. generatiedruk 1 is, d.w.z.

$$\frac{b/15}{a/35} = 1 \longrightarrow \frac{b}{a} \times 100 = 43 \quad \text{of} \quad \frac{b/12}{a/38} = 1 \longrightarrow \frac{b}{a} \times 100 = 32.$$

Voor de betekenis van a en b: zie tabel 19. De getallen 35 en 38 zijn veronderstellingen voor de duur van het boer-zijn in jaren. De getallen 12 en 15 zijn dergelijke veronderstellingen voor het aantal jaren waarbinnen de potentiële opvolgers allen een bedrijf zullen moeten hebben overgenomen.

Andere kernen zijn Oudemirdum, Nijemirdum, Sondel, Wijckel, Bargebek, Harich en (buiten de gemeente Gaasterland) Sloten, Nijega, Oudega, en Woudsend (met ± 1100 inwoners). Zeer kleine kernen zijn Rijs, Westerend, Harich, de Bels, Ruigahuizen, Nieuw Amerika, Wijckelereebuurt, Indijk, Elahuizen en Kolderwolde.

Het is duidelijk dat vele van deze kernen slechts een zeer geringe verzorgingsfunctie kunnen vervullen. Het is hier niet de plaats de vraagstukken op het gebied van de z.g. "leefbaarheid" van het platteland, die de kleine kernen met zich meebrengen, uitvoerig te gaan behandelen. Daarvoor moge naar de bestaande literatuur worden verwezen (met name in de Friese kleibouwstreek heeft men zich met deze problemen beziggehouden).

Bij de bevolking bestaat een voorkeur voor de grootste kernen, zoals in het E.T.I.F.-rapport wordt vermeld. Dit geldt vooral voor intergemeentelijke migranten, die in plaatsen als Balk en Woudsend terechtkomen. Plaatsen van deze omvang (1500 à 2000 inwoners) vervullen de functie van secundaire verzorgingskern naast de primaire zoals Sneek en De Lemmer. Oudemirdum zou tot een dergelijke secundaire kern kunnen uitgroeien, volgens het E.T.I.F., waarbij wellicht ook aan de vervulling van een centrumfunctie voor recreatie en toerisme is gedacht. Over de gewenste omvang van het kleine dorp doet het E.T.I.F.-rapport de uitspraak dat deze 1000 personen moet bedragen. Het bestaande aantal kernen in de Friese zuidwesthoek zou met bijna 2/3 moeten worden ingekrompen om dit te bereiken. Voor welke kernen een verdere ontwikkeling dient uit te blijven wordt niet aangegeven. Het spreekt vanzelf dat ook in deze sociaal-economische schets hierover geen oordeel kan worden gegeven. Ook de grens van 1000 inwoners en de andere genoemde grenzen lijken ons nof wel voor discussie vatbaar.

LIJST VAN BIJLAGEN

			Blz.
Bijlage	I	Bevolking sinds 1880 van Gaasterland en omliggende gemeenten	37
Bijlage	II	Forensenverkeer gemeente Gaasterland	38
Bijlage	III	De grondgebruikers naar beroepsgroep in het ruilverkavelingsgebied	39
Bijlage	IV	Hoofdberoepen van de C- en nevenberoepen van de B-grondgebruikers	40
Bijlage	V	Vroegere beroepen van D-grondgebruikers	41
Bijlage	VI	Bedrijven ≥ 1 ha en de cultuurgrond (1910-1959) in de gemeente Gaasterland en de Veenweidestreek	42
Bijlage	VII	Kadastrale en gemeten maat in het ruilverkavelingsgebied	43
Bijlage	VIII	Eigendom en pacht	44
Bijlage	IX	Gepachte grond	45
Bijlage	X	Verkaveling	46
Bijlage	XI	Boerderijen en tuinderswoningen	47
Bijlage	XII	Openbare nutsvoorzieningen	48
Bijlage	XIII	Grondgebruik	49
Bijlage	XIV	Bouwlandgebruik	50
Bijlage	XV	Rundvee en paarden	51
Bijlage	XVI	Mestvarkens	52
Bijlage	XVII	Fokzeugen	53
Bijlage	XVIII	Schapen en kippen	54
Bijlage	XIX	Eigen werktuigen	55
Bijlage	XX	Gebruik van werktuigen	56
Bijlage	XXI	Werktuigen (algemeen overzicht)	57
Bijlage	XXII	Melkcontrole	58
Bijlage	XXIII	Arbeidskrachten	59
Bijlage	XXIV	Landarbeiders	60
Bijlage	XXV	Leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden	61

BEVOLKING SINDS 1880

	Absoluut						Indexcijfers (1880 = 100)					
	Gaasterland	Hemelumer Oldeferd	Wymbritseradeel	Lemsterland	Friesland	Nederland	Gaasterland	Hemelumer Oldeferd	Wymbritseradeel	Lemsterland	Friesland	Nederland
1880	5294	4918	11779	5709	335751	4060592	100	100	100	100	100	100
1890	5502	4927	12187	5852	340314	4564565	104	100	103	103	101	112
1900	5494	5170	12006	6167	346925	5179233	104	105	102	108	103	128
1910	5557	5078	12222	6578	366939	5945525	105	103	104	115	109	146
1920	5669	5182	12005	7210	387284	6926314	107	105	102	126	115	170
1930	5853	5155	11659	7213	403369	7952634	111	105	99	126	120	196
1940	6093	5116	11755	7551	431618	8923245	115	104	100	132	129	220
1947	6568	5382	12379	8139	459361	9625499	124	109	105	143	137	237
1950	6730	5346	12337	8328	467731	10204689	127	109	105	146	139	251
1959	7005	4923	11371	8002	478206	11417254	132	100	97	140	142	281

Bron: C.B.S.

Bijlage II

FORENSENVERKEER

Woonforensen 1)		Gemeente	Werkforensen 1)	
Aantal	85	Gaasterland	Aantal	22
Waarvan naar:			Waarvan uit:	
Doniawerstal	15		Hemelumer e.a.	11

1) Alleen gezinshoofden en alleenstaanden.

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956.

DE GRONDGEBRUIKERS NAAR BEROEPSGROEP

	Aantal grondgebruikers						
	totaal	in de beroepsgroep(en)					
		A	B	A en B	C	D	spec.bedr.
Geen cultuurgrond	25	-	-	-	13	10	2
< 1 ha	49	-	-	-	23	17	9
1 - 3 ha	55	3	7	10	26	16	3
3 - 7 ha	76	39	13	52	13	9	2
7 -10 ha	66	59	6	65	-	1	-
10 -15 ha	71	66	2	68	3	-	-
15 -20 ha	49	47	2	49	-	-	-
20 -25 ha	51	49	1	50	-	1	-
25 -30 ha	48	46	2	48	-	-	-
30 -35 ha	36	36	-	36	-	-	-
≥35 ha	53	52	1	53	-	-	-
Totaal	579	397	34	431	78	54	16
Gaasterland	508	334	31	365	74	53	16
Oudega	41	37	1	38	2	1	-
Woudsend	30	26	2	28	2	-	-

Bronnen: C.B.S. 1960, L.E.I.

HOOFDBEROEPEN VAN DE C- EN NEVENBEROEPEN VAN DE B-GRONDGEBRUIKERS

	Aantal grondgebruikers in de beroepsgroep			
		C		
	B	zonder cultuurgrond	< 1 ha	≥ 1 ha
Melkrijder, monsternemer	6	2	-	3
Land-, tuinarbeider	11	6	9	12
Grondwerker, arb.waterschap enz.	-	3	4	-
Loonwerker	2	-	-	1
Direct v.d.landbouw afhankelijk beroep	5	-	2	11
Indirect v.d.landbouw afhankelijk beroep	-	1	2	3
Verzorgende beroepen	3	-	3	6
Industriearbeiders	-	-	-	1
Losse arbeiders	-	-	-	1
Overige beroepen	7	1	3	4
Alle grondgebruikers	34	13	23	42

Bron: L.E.I.

Bijlage V

VROEGERE BEROEPEN VAN DE D-GRONDGEBRUIKERS

	Aantal D-grondgebruikers			
	zonder cultuurgrond	< 1 ha	≥ 1 ha	totaal
Veehouder	5	5	16	26
Landarbeider	3	4	3	10
Handelaar	1	1	1	3
Arbeider	1	1	1	3
Tuinder	-	1	-	1
Melkrijder	-	1	1	2
Overige	-	3	4	7
Invalide	-	1	1	2
Alle grondgebruikers	10	17	27	54

Bron: L.E.I.

BEDRIJVEN ≥ 1 HA EN DE CULTUURGROND (1910 - 1959)

	Aantal bedrijven in de grootteklasse van					Percentage bedrijven in de groottekl. van				Opper-vlakte cultuur-grond in ha	Gemid-delde bedrijfs-grootte in ha	Indexcijfers (1910 = 100)		
	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	≥20 ha	totaal	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	≥20 ha			aantal bedrij-ven	oppervl. cultuur-grond	gemidd. bedrijfs-grootte
Gaasterland														
1910	105	53	52	127	337	31	16	15	38	6270	18,6	100	100	100
1921	151	99	78	120	448	34	22	17	27	6222	13,9	133	99	75
1930	136	109	86	137	468	29	23	18	30	6883	14,7	139	110	79
1947	118	100	105	133	456	26	22	23	29	6812	14,9	135	109	80
1950	120	98	107	128	453	26	22	24	28	6609	14,6	134	105	78
1955	107	107	102	128	444	24	24	23	29	6444	14,5	132	103	78
1959	99	96	108	128	431	23	22	25	30	6456	15,0	128	103	81
Veenweidestreek														
1910	536	380	391	1012	2319	23	16	17	44	44657	19,3	100	100	100
1921	621	548	557	996	2722	23	20	20	37	45822	16,8	117	103	87
1930	531	570	640	1033	2774	19	21	23	37	47856	17,3	120	107	90
1947	493	485	689	1104	2771	18	17	25	40	49361	17,8	119	111	92
1950	494	529	726	1030	2779	18	19	26	37	47737	17,2	120	107	89
1955	440	501	741	1007	2689	16	19	28	37	46615	17,3	116	104	90
1959[1]	445	539	864	1139	2987	15	18	29	38	51704	17,3	129	116	90

1) Volgens de gewijzigde indeling.

Bronnen: Directie van de Landbouw (1910-1930); C.B.S. (1947-1959).

KADASTRALE EN GEMETEN MAAT

	Bedrijfsoppervlakte			Gemeten maat in % van de kadastrale maat
	in ha kadastrale maat	percentage		
		cultuur-grond	overige grond	
A- en B-bedrijven				
1 - 3 ha	27	97	3	94
3 - 7 ha	290	97	3	91
7 - 10 ha	597	98	2	93
10 - 15 ha	915	97	3	91
15 - 20 ha	899	99	1	94
20 - 25 ha	1194	99	1	92
25 - 30 ha	1387	98	2	93
30 - 35 ha	1223	99	1	94
≥ 35 ha	2296	99	1	94
Totaal	8828	98	2	93
Gaasterland	7148	98	2	93
Oudega	926	100	0	95
Woudsend	754	100	0	94
C-bedrijven	164	96	4	92
D-bedrijven	109	95	5	90
Spec. bedrijven	24	92	8	82

Bron: C.B.S. 1960

EIGENDOM EN PACHT

	Aantal bedrijven					Opper-vlakte cultuur-grond	Percentage cultuurgrond	
	totaal	met de cultuurgrond						
		100% eigendom	≥ 50% eigendom	> 50% gepacht	100% gepacht		eigen-dom	ge-pacht
A- en B-bedrijven								
1 - 3 ha	10	7	1	-	2	25	73	27
3 - 7 ha	52	18	11	8	15	264	56	44
7 - 10 ha	65	18	15	15	17	555	51	49
10 - 15 ha	68	13	12	10	33	835	36	64
15 - 20 ha	49	16	5	5	23	842	43	57
20 - 25 ha	50	10	9	3	28	1103	36	64
25 - 30 ha	48	11	5	4	28	1287	33	67
30 - 35 ha	36	10	5	2	19	1147	40	60
≥ 35 ha	53	7	3	4	39	2165	21	79
Totaal	431	110	66	51	204	8223	35	65
Gaasterland	365	96	60	41	168	6637	36	64
Oudega	38	9	4	2	23	877	33	67
Woudsend	28	5	2	8	13	709	29	71
C-bedrijven	65	33	7	2	23	150	57	43
D-bedrijven	44	26	-	2	16	98	50	50
Spec. bedrijven	14	9	1	3	1	19	58	42

Bron: C.B.S. 1959

GEPACHTE GROND

	Oppervlakte pachtgrond in ha	Percentage grond gepacht								Aantal bedrijfshoofden die pachten met bedrijfsgebouwen
		korter dan 1 jaar	langer dan 1 jaar		van eigenaren					
						in Nederland wonend				
						particulieren				
			met bedrijfsgebouwen	zonder bedrijfsgebouwen	in het buitenland wonend	land- of tuinbouwers	overige particulieren	overheidslichamen	overige rechtspersonen	
A- en B-bedrijven										
1 - 3 ha	7	-	37	63	-	79	21	-	-	1
3 - 7 ha	115	2	39	59	2	54	31	10	3	10
7 - 10 ha	271	-	45	55	1	44	50	4	1	17
10 - 15 ha	528	-	79	21	1	54	41	3	1	37
15 - 20 ha	486	-	79	21	-	55	40	2	3	23
20 - 25 ha	704	-	90	10	-	56	29	1	14	30
25 - 30 ha	867	-	91	9	-	19	65	10	6	30
30 - 35 ha	683	-	96	4	-	14	77	-	9	21
≥ 35 ha	1709	-	98	2	3	20	67	3	7	43
Totaal	5370	0	88	12	1	33	56	3	7	212
Gaasterland	4271	0	88	12	1	34	58	3	4	172
Oudega	592	-	94	6	-	28	50	5	17	24
Woudsend	507	-	80	20	-	28	53	0	19	16
C-bedrijven	60	-	47	53	-	34	62	4	-	11
D-bedrijven	64	-	33	67	-	10	83	-	7	5
Spec.bedrijven	8	-	17	83	-	49	-	42	9	1

Bron: C.B.S. 1959.

Bijlage X

VERKAVELING

	Aantal bedrijven							Gemiddeld aantal kavels per bedrijf	Gemiddelde kavelgrootte in ha
	totaal	met.....kavels							
		1	2	3	4	5	≥6		
A- en B-bedrijven									
1 - 3 ha	10	6	3	-	1	-	-	1,6	1,6
3 - 7 ha	52	18	21	10	3	-	-	2,0	2,6
7 - 10 ha	65	13	14	21	11	3	3	2,8	3,0
10 - 15 ha	68	10	30	11	8	4	5	2,7	4,5
15 - 20 ha	49	13	12	8	7	5	4	2,9	6,6
20 - 25 ha	50	14	13	8	10	2	3	2,7	8,1
25 - 30 ha	48	13	15	11	7	1	1	2,4	11,1
30 - 35 ha	36	14	8	8	3	1	2	2,3	13,7
≥ 35 ha	53	18	19	10	3	2	1	2,2	18,3
Alle grootteklassen	431	119	135	87	53	18	19	2,5	7,6
Gaasterland	365	93	118	74	47	15	18	2,6	7,1
Oudega	38	13	10	8	3	3	1	2,4	9,7
Woudsend	28	13	7	5	3	-	-	1,9	13,1
C-bedrijven	65	50	9	4	1	1	-	1,4	1,7
D-bedrijven	44	37	6	1	-	-	-	1,2	1,9
Spec.bedrijven	14	12	2	-	-	-	-	1,1	1,2

Bron: C.B.S. 1959.

Bijlage XI

BOERDERIJEN EN TUINDERSWONINGEN

	Perc. boerderijen en tuinderswoningen
Bewoond door: eigenaren	86
pachters	14
Met aansluiting: waterleiding	8
elektriciteit	76
Geen openbare aansluitingen	24
Gebouwd voor 1906	61
1906 - 1918	11
1919 - 1930	15
1931 - 1940	4
1941 - 1950	4
na 1951	5
Met: < 3 vertrekken	5
3 of 4 vertrekken	35
5 of 6 vertrekken	42
≧ 7 vertrekken	18
Aantal boerderijen en tuinderswoningen	410

Bron: C.B.S. woningtelling 1956

287

OPENBARE NUTSVOORZIENINGEN

	Aantal bedrijven	Percentage bedrijven aangesloten op					
		elektriciteitsnet			waterleidingnet		telefoon
		woning	bedrijfsgebouwen	krachtstroom	woning	bedrijfsgebouwen	
A- en B-bedrijven							
1 - 3 ha	10	60	50	-	70	50	-
3 - 7 ha	52	75	69	10	79	79	8
7 -10 ha	65	85	83	23	86	86	25
10 -15 ha	68	82	82	38	85	85	38
15 -20 ha	49	86	86	63	86	86	61
20 -25 ha	50	86	86	70	86	84	64
25 -30 ha	48	92	92	75	67	67	71
30 -35 ha	36	89	89	83	75	75	86
≥35 ha	53	96	96	91	77	77	94
Totaal	431	85	84	52	81	80	52
Gaasterland	365	85	83	50	82	81	48
Oudega	38	82	82	50	82	82	63
Woudsend	28	100	100	82	78	78	79
C-bedrijven	65	82	57	8	89	62	22
D-bedrijven	44	84	27	2	86	32	9
Spec. bedrijven	14	93	50	7	86	29	36

Bron: C.B.S. 1960

287

GRONDGEBRUIK

	Oppervlakte cultuur-grond in ha	Percentage cultuurgrond in gebruik als		
		bouwland	grasland	tuinland
A- en B-bedrijven				
1 - 3 ha	25	3	97	-
3 - 7 ha	264	4	96	0
7 -10 ha	555	2	98	0
10 -15 ha	835	4	96	-
15 -20 ha	842	4	96	-
20 -25 ha	1103	1	99	-
25 -30 ha	1287	2	98	0
30 -35 ha	1147	2	98	-
≥35 ha	2165	2	98	-
Totaal	8223	2	98	0
Gaasterland	6637	3	97	0
Oudega	877	0	100	-
Woudsend	709	-	100	-
C-bedrijven	150	3	97	0
D-bedrijven	98	1	98	1
Spec. bedrijven	19	15	25	60

Bron: C.B.S. 1960

BOUWLANDGEBRUIK

	Oppervlakte bouwland in ha	Percentage bouwland beteeld met	
		granen	hakvruchten
A- en B-bedrijven			
1 - 3 ha	1	-	100
3 - 7 ha	10	35	65
7 -10 ha	9	51	49
10 -15 ha	31	45	55
15 -20 ha	33	52	48
20 -25 ha	15	49	51
25 -30 ha	24	53	47
30 -35 ha	22	48	52
≥35 ha	37	63	37
Totaal	182	51	49
Gaasterland	181	51	49
Oudega	1	93	7
Woudsend	-	-	-
C-bedrijven	3	54	46
D-bedrijven	2	71	29
Spec. bedrijven	3	65	35

Bron: C.B.S. 1960

RUNDVEE EN WERKPAARDEN

	Aantal bedrijven	Rundvee								Bedrijven met werkpaarden	
		bedrijven met melkkoeien		aantal melkkoeien per		per 100 melkkoeien		bedrijven met mestvee 1)			
		aantal bedrijven	aantal melkkoeien per bedrijf	100 ha cultuurgrond	100 ha grasland + kunstweide	aantal kalveren	aantal pinken	aantal bedrijven	stuks mestvee per bedrijf	aantal bedrijven	aantal werkpaarden per bedrijf
A- en B-bedrijven											
1 - 3 ha	10	10	4,3	172	177	30	2	1	1,0	4	1,0
3 - 7 ha	52	52	7,3	143	149	44	18	14	2,0	25	1,1
7 - 10 ha	65	64	10,9	126	128	45	25	14	3,0	51	1,1
10 - 15 ha	68	67	15,0	120	125	41	26	18	2,8	46	1,4
15 - 20 ha	49	49	20,8	121	126	42	25	10	3,2	33	1,8
20 - 25 ha	50	50	27,6	125	127	42	29	8	3,6	41	2,0
25 - 30 ha	48	48	31,3	117	119	47	29	9	4,3	38	1,9
30 - 35 ha	36	36	37,0	116	118	44	30	3	2,3	30	2,5
≥ 35 ha	53	53	44,7	109	111	42	31	11	3,0	45	2,4
Totaal	431	429	22,7	118	121	43	28	88	3,0	313	1,7
Gaasterland	365	363	21,3	116	120	42	28	84	3,0	254	1,7
Oudega	38	38	29,4	127	127	48	28	1	1,0	34	1,9
Woudsend	28	28	31,8	126	126	47	27	3	1,7	25	1,9
C-bedrijven	65	47	4,0	124	127	47	18	17	4,8	9	1,2
D-bedrijven	44	26	4,0	106	108	29	16	8	6,8	4	1,3
Spec. bedrijven	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,0

1) Exclusief mestkalveren.

Bron: C.B.S. 1960.

MESTVARKENS

	Aantal bedrijven						Gemiddeld aantal mestvarkens per bedrijf[1]
	totaal	met mest-varkens	met..... mestvarkens				
			< 5	5-9	10-14	≥ 15	
A- en B-bedrijven							
1 - 3 ha	10	-	-	-	-	-	-
3 - 7 ha	52	8	-	4	1	3	20,8
7 - 10 ha	65	4	1	2	1	-	7,0
10 - 15 ha	68	7	6	1	-	-	2,7
15 - 20 ha	49	4	-	2	-	2	12,8
20 - 25 ha	50	2	1	1	-	-	5,0
25 - 30 ha	48	2	1	-	1	-	7,0
30 - 35 ha	36	1	-	-	1	-	10,0
≥ 35 ha	53	7	2	2	2	1	9,1
Totaal	431	35	11	12	6	6	10,3
Gaasterland	365	32	10	11	5	6	10,7
Oudega	38	2	1	1	-	-	4,5
Woudsend	28	1	-	-	1	-	12,0
C-bedrijven	65	5	2	1	-	2	24,2
D-bedrijven	44	1	-	1	-	-	8,0
Spec. bedrijven	14	-	-	-	-	-	-

1) Bedrijven met mestvarkens.

Bron: C.B.S. 1960.

FOKZEUGEN

	Aantal bedrijven						Gemiddeld aantal fokzeugen per bedrijf 1)
	totaal	met fok-zeugen	met..... fokzeugen				
			1	2-3	4-5	≥ 6	
A- en B-bedrijven							
1 - 3 ha	10	1	-	-	-	1	8,0
3 - 7 ha	52	3	-	1	2	-	4,3
7 - 10 ha	65	5	1	1	-	3	9,8
10 - 15 ha	68	6	2	1	2	1	4,8
15 - 20 ha	49	9	2	6	-	1	2,4
20 - 25 ha	50	4	-	3	1	-	3,3
25 - 30 ha	48	8	3	4	-	1	3,0
30 - 35 ha	36	6	2	3	1	-	2,2
≥35 ha	53	10	3	4	1	2	3,1
Totaal	431	52	13	23	7	9	3,9
Gaasterland	365	45	11	18	7	9	4,2
Oudega	38	-	-	-	-	-	-
Woudsend	28	7	2	5	-	-	2,0
C-bedrijven	65	2	-	1	1	-	3,0
D-bedrijven	44	3	2	1	-	-	1,3
Spec. bedrijven	14	-	-	-	-	-	-

1) Bedrijven met fokzeugen.

Bron: C.B.S. 1960.

SCHAPEN EN KIPPEN

	Aantal bedrijven					Aantal schapen per bedrijf	Bedrijven met leghennen	
	totaal	met schapen	met ..... schapen				aantal be-drijven	aantal leghennen per bedrijf
			< 10	10-20	≥ 20			
A- en B-bedrijven								
1 - 3 ha	10	2	2	-	-	3,0	7	69
3 - 7 ha	52	1	1	-	-	3,0	21	35
7 - 10 ha	65	11	10	-	1	5,2	19	52
10 - 15 ha	68	-	5	3	-	7,6	15	22
15 - 20 ha	49	18	13	2	3	9,7	18	51
20 - 25 ha	50	18	7	11	-	11,7	16	24
25 - 30 ha	48	23	6	11	6	15,9	16	35
30 - 35 ha	36	20	4	12	4	15,2	13	11
≥ 35 ha	53	27	4	12	11	21,7	18	18
Totaal	431	128	52	51	25	13,8	143	34
Gaasterland	365	94	42	35	17	12,8	131	35
Oudega	38	19	4	13	2	14,9	5	31
Woudsend	28	15	6	3	6	20,2	7	18
C-bedrijven	65	8	7	1	-	6,0	19	39
D-bedrijven	44	9	5	3	1	9,2	10	58
Spec. bedrijven	14	1	-	-	1	23,0	3	423

Bron: C.B.S. 1960.

EIGEN WERKTUIGEN

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven dat gebruik (in eigendom) maakt van												
		ploegen	schijvenegen	kunstmeststrooiers	stalmeststrooiers	grasmaaimachines	maaibalken	hooiharken	hooischudder	gec.hooibouwwerkt.	hooiblazers	transporteurs	trekkers	melkmachines
A- en B-bedrijven														
1 - 3 ha	10	2	1	-	-	2	1	-	-	3	-	-	2	-
3 - 7 ha	52	4	-	4	-	14	5	4	2	25	-	4	5	2
7 - 10 ha	65	7	2	5	1	31	10	3	14	52	-	10	10	11
10 - 15 ha	68	13	7	12	3	36	20	-	19	61	3	17	20	30
15 - 20 ha	49	16	2	20	2	31	17	6	23	43	1	26	17	33
20 - 25 ha	50	8	2	17	6	36	14	17	39	44	4	23	14	35
25 - 30 ha	48	10	-	21	1	31	15	16	33	43	5	26	17	40
30 - 35 ha	36	8	4	20	1	22	14	14	35	31	2	23	14	33
≥ 35 ha	53	15	3	43	6	23	31	14	44	49	8	36	30	50
Totaal	431	83	21	142	20	226	127	74	209	351	23	165	129	234
Gaasterland	365	83	21	117	19	184	109	50	165	296	17	132	110	183
Oudega	38	-	-	10	1	24	10	14	23	28	3	13	10	27
Woudsend	28	-	-	15	-	18	8	10	21	27	3	20	9	24
C-bedrijven	65	1	-	-	-	4	-	-	-	6	-	-	2	-
D-bedrijven	44	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Spec.bedrijven	14	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-

Bron: C.B.S. 1960.

GEBRUIK VAN WERKTUIGEN

	Aantal bedrijven																
	totaal	dat van ander gebruikt				dat van coöperatie gebruikt			dat van loonwerker gebruikt						dat van combinatie gebruikt	
		grasmaaimachines	maaibalken	gecomb. hooiwerktuigen	trekkers	dorsmachine	transporteur	trekkers	stalmeststrooiers	maaibalken	gecomb. hooiwerktuigen	opraapperssen	transporteurs	trekkers	kunstmeststrooier	grasmaaimach.
A- en B-bedr.																	
1 - 3 ha	10	3	2	3	2	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-
3 - 7 ha	52	12	8	14	9	1	1	2	5	16	4	16	3	23	-	1
7 - 10 ha	65	2	2	2	2	1	-	1	15	27	11	33	9	43	-	1
10 - 15 ha	68	3	2	2	2	1	1	1	15	15	3	33	9	43	3	3
15 - 20 ha	49	-	-	-	-	8	-	5	13	12	1	24	8	29	2	-
20 - 25 ha	50	-	-	-	-	1	2	3	11	9	3	21	7	33	5	-
25 - 30 ha	48	-	1	1	1	1	1	2	10	6	3	19	8	27	1	-
30 - 35 ha	36	-	-	-	-	1	3	4	9	3	5	13	7	21	1	-
≥ 35 ha	53	-	1	-	1	2	2	1	17	5	3	24	10	31	-	-
Totaal	431	20	16	22	17	16	10	21	95	94	33	183	61	252	12	5
Gaasterland	365	18	16	21	17	16	10	21	76	81	31	156	41	213	12	5
Oudega	38	2	-	1	-	-	-	-	10	5	-	17	8	23	-	-
Woudsend	28	-	-	-	-	-	-	-	9	8	2	10	12	16	-	-
C-bedrijven	65	5	4	7	4	-	-	1	1	16	10	6	4	18	-	-
D-bedrijven	44	4	3	7	3	-	1	1	2	6	4	5	3	9	-	-
Spec.bedrijven	14	-	-	-	1	2	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-

Bron: C.B.S. 1960.

WERKTUIGEN

	Aantal A- en B-bedrijven dat van de werktuigen gebruik maakt							
	in eigendom		in mede-eigendom[1]		van combinatie	van ander bedrijf	van coöperatie	van loonbedrijf
	voor trekker	overige	voor trekker	overige				
Ploegen	39	44	-	1	1	-	-	13
Schijveneggen	6	15	-	-	-	-	-	-
Andere eggen	41	65	1	-	-	-	-	1
Cultivators	12	10	1	-	1	-	-	-
Landrollen	6	5	-	-	2	-	1	-
Cambridgerollen	3	2	1	-	1	-	-	1
Zaaimachines	1	1	-	-	-	-	3	2
Aardappelpootmachines	1	1	-	1	3	-	2	3
Kunstmeststrooiers	81	61	4	6	12	2	-	6
Stalmeststrooiers	16	4	-	-	-	1	-	95
Wied- en schoffelmachines	1	-	-	-	-	-	-	1
Spuitwerktuigen	-	8	-	-	-	-	-	-
Grasmaaimachines	4	222	1	5	5	20	-	2
Maaibalken	127	-	1	-	-	16	3	94
Hooiharken	22	52	1	-	-	-	-	-
Hooischudders	81	128	2	1	1	5	-	2
Gecomb.hooiwerktuigen	126	225	-	5	5	22	5	33
Graanmaaiers/zelfbinders	2	-	1	-	3	-	-	-
Maaidorsers	1	-	-	-	-	-	-	1
Dorsmachines	-	2	-	-	-	-	16	3
Opraappersen	7	-	-	-	4	2	2	183
Stropersen en -binders	-	-	-	-	-	-	-	6
Hooiblazers	1	22	-	-	-	-	-	-
Transporteurs	24	141	-	2	3	8	10	61
Aardappelrooiers	3	-	1	-	3	-	-	6
Bietenlichters	3	-	-	-	-	-	-	-
Trekkers	129		-		1	17	21	252
Melkmachines	234		-		-	-	-	1

1) Opgenomen op de bedrijven waar de desbetreffende werktuigen op 2 mei 1960 aanwezig waren.

Bron: C.B.S. 1960.

Bijlage XXII

MELKCONTROLE

		1957	1958	1959
Aantal gecontroleerde koeien in				
	Balk	2441	2428	2460
	Hemelum	1689	1701	1735
	Nijega	884	907	902
	Sloten	1877	1937	2049
	Woudsend	1435	1378	1513
	Friesland	148205	147838	153789
Gemiddelde opbrengst in kg in				
	Balk	4093	4127	4175
	Hemelum	4082	4054	4136
	Nijega	4032	3995	4024
	Sloten	4025	4006	4157
	Woudsend	4139	4118	4296
	Friesland	4228	4225	4246
Gemiddeld vetgehalte in procenten in				
	Balk	3,90	3,92	3,97
	Hemelum	3,94	3,89	3,94
	Nijega	3,89	3,89	3,94
	Sloten	3,87	3,86	3,91
	Woudsend	3,93	3,97	4,01
	Friesland	3,99	3,98	4,01

Bron: Jaarverslagen Centrale Melkcontrole Dienst.

ARBEIDSKRACHTEN

	Aantal bedrijven	Aantal arbeidskrachten op 6 mei 1960											
		vaste arbeidskrachten						tijdelijke arbeidskrachten					
		gezinsleden		vreemden		totaal		gezinsleden		vreemden		totaal	
		M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
A- en B-bedrijven													
1 - 3 ha	10	10	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-
3 - 7 ha	52	54	2	-	-	54	2	1	1	-	-	1	1
7 - 10 ha	65	76	11	3	2	79	13	-	1	-	-	-	1
10 - 15 ha	68	86	10	16	1	101	10	2	1	2	-	4	1
15 - 20 ha	49	69	19	13	1	82	20	3	-	4	-	7	-
20 - 25 ha	50	70	10	34	4	104	14	-	1	2	5	2	6
25 - 30 ha	48	79	15	28	1	107	16	2	1	2	-	4	1
30 - 35 ha	36	64	17	32	2	96	19	-	-	2	2	2	2
≥ 35 ha	53	89	16	63	8	152	24	2	1	7	-	9	1
Totaal	431	597	100	189	19	785	118	10	6	19	7	29	13
Gaasterland	365	502	83	145	14	646	96	9	4	17	5	26	9
Oudega	38	54	12	24	2	78	14	1	2	2	1	3	3
Woudsend	28	41	5	20	3	61	8	-	-	-	1	-	1
C-bedrijven	65	48	3	1	-	49	3	6	-	1	-	7	-
D-bedrijven	44	22	2	2	-	24	2	1	-	-	-	1	-
Spec. bedrijven	14	16	2	6	-	22	2	-	-	1	-	1	-

Bron: C.B.S. 1960

Bijlage XXIV

LANDARBEIDERS

Geboortejaar	In gebied wonend en werkend		In gebied wonend, er buiten werkend		Buiten gebied wonend, er in werkend	
	vast	los	vast	los	vast	los
Vóór 1896	-	10	-	-	-	-
1896 - 1900	6	23	1	1	1	2
1901 - 1905	12	20	2	-	1	4
1906 - 1910	13	12	-	1	-	-
1911 - 1915	19	17	1	2	-	1
1916 - 1920	13	11	3	-	1	5
1921 - 1925	28	14	3	-	-	-
1926 - 1930	23	10	2	-	-	2
1931 - 1935	15	12	2	5	-	-
1936 - 1940	35	18	3	1	1	3
1941 en later	27	5	1	-	-	1
Alle arbeiders	191[1]	152[2]	18[3]	10	4	18[4]

1) Daaronder 7 werkzaam bij loonwerkers.
2) Daaronder 8 werkzaam bij loonwerkers.
3) Daaronder 1 werkzaam bij loonwerkers.
4) Daaronder 2 werkzaam bij loonwerkers.

Bron: B.P.L. 1960

Bijlage XXV

LEEFTIJDSOPBOUW VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

	Aantal bedrijfshoofden						Gemiddelde leeftijd in jaren
	totaal	in de leeftijdsklassen van					
		< 35 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar	
A- en B-bedrijven							
1 - 3 ha	10	1	2	2	4	1	52
3 - 7 ha	52	9	12	15	11	5	49
7 - 10 ha	65	10	14	18	21	2	48
10 - 15 ha	68	18	11	18	15	6	47
15 - 20 ha	49	9	5	15	15	5	50
20 - 25 ha	50	13	11	14	9	3	45
25 - 30 ha	48	4	12	15	16	1	49
30 - 35 ha	36	2	8	13	10	3	52
≥ 35 ha	53	7	16	16	10	4	47
Totaal	431	73	91	126	111	30	48
Gaasterland	365	58	78	105	95	29	48
Oudega	38	7	9	11	11	-	47
Woudsend	28	8	4	10	5	1	46
C-bedrijven	65	8	14	17	23	3	49
D-bedrijven	44	1	-	4	7	32	66
Spec. bedrijven	14[1)]	2	2	7	2	-	47

1) 1 bedrijf = K.I.-vereniging (geen bedrijfshoofd)

Bron: C.B.S. 1960